

• RECENZIE A ANOTÁCIE •

SZTUMSKI, J.: *Elity ich miejsce i rola w społeczeństwie. Wyd. IV uzupełnione (Elity, ich miesto a rola w społeczności)*. Katowice : „Śląsk“ Wydawnictwo Naukowe, 2014, 263 s., ISBN 978-83-7164-843-4

O systematickom a kritickom pohľade na protirečivosť súčasných elít

Jedna z fatálnych otázok súčasnosti je, kto môže viac za blúdenie a úpadok štátov, politických systémov a veľkých spoločenských projektov – elity či masy? V sociálnej filozofii, sociológii a politológii 20. storočia boli elity veľkou témou, o ktorú však v posledných desaťročiach predovšetkým v dôsledku protirečivého, ale vzájomne sa ovplyvňujúceho pôsobenia globalizácie a postmoderny (krízy moderny) poklesol záujem.

Najmä po vypuknutí ďalšej veľkej hospodársko-finančnej krízy v roku 2008 sa súčasné politické a hospodárske elity stali terčom rastúcej kritiky. Sklamanie z elít je ešte väčšie v postsocialistických štátoch, kde za vyše štvrtstoročia nedokázali splniť ani jeden zo svojich „veľkých“ sľubov. Či sa pozrieme do oblasti politiky, hospodárstva, školstva, zdravotníctva, sociálneho zabezpečenia, bezpečnosti a pod., všade sa stretávame s narastajúcim chaosom a nespokojnosťou obyvateľstva, občanov v ich každodennom živote.

Predsa však zostáva v pozadí tajné pranie – či sa niekde, niekedy, nejakým riadením osudu v spoločenskom vývoji neobjaví tak túžobne očakávaná elita, ktorá nás vyvedie zo súčasného marazmu. V médiách i medzi politikmi sa takéto názory ešte bežne prezentujú, najmä keď nájdu aj primeranú finančnú podporu.

A tak, hoci v akademických kruhoch je záujem skúmať pôsobenie elít v súčasnej spoločnosti omnoho menší, než bol pred storočím

či polstoročím¹, vznikajú niekedy prenikavé analýzy tohto fenoménu, ktoré majú spravidla kritický charakter. K prácam, ktoré predstavujú významný príspevok do diskusie o otázkach protirečivosti pôsobenia elít v súčasnej spoločnosti, najmä v postsocialistických štátoch, patrí publikácia prof. J. Sztumského (*1930), ktorá v roku 2014 vyšla už v štvrtom doplnenom vydaní (prvýkrát v roku 1997).

Sociológ prof. J. Sztumski pôsobí od druhej polovice 50. rokov na viacerých poľských univerzitách a vysokých školách, pričom najvýraznejšie to bolo na Sliezskej univerzite v Katoviciach. Bibliografia jeho knižných prác od prvej polovice 70. rokov až do súčasnosti obsahuje aj so spoluautorstvom 70 knižných publikácií. Nielen rozsah, ale aj záber jeho publikačnej činnosti je imponujúci. Okrem problému elít sa zaoberá otázkami systémovej analýzy spoločnosti, sociálnych konfliktov, sociologickými aspektmi hodnôt, kultúry, výchovy, detí a mládeže, organizácie, práce a priemyslu, sociálno-ekonomickými zmenami v regióne horného Sliezska, ako aj politickým marketingom a propagandou.

Je aj autorom známej a už dlho, ale stále vyhladávanej a hojne citovanej publikácie *Úvod do metod a technik sociálneho výskumu*². Aj

¹ Generáciu sociológov a politológov druhej polovice 20. storočia na Slovensku (v Česko-Slovensku) oslovila práca M. Jodla *Teorie elity a problém elity – příspěvek k dějinám a problematice politické sociologie*, ktorá vyšla v roku 1968 v pražskom vydavateľstve Academia. Jej reprint sa znovu objavil v roku 1994 vo vydavateľstve Victoria Publishing v Prahe a bol doplnený doslovom E. Pecku.

² SZTUMSKI, J.: *Wstęp do metod i technik badań społecznych*. Katowice : Uniwersytet Śląski, 1976. Práca vyšla aj v iných vydavateľstvách (v roku 1984 bolo tretie vydanie vo varšavskom Państwom Wydawnictwe Naukowym). Zatiaľ posledné, siedme, zmenené a aktualizované, vydanie bolo v katovickom „Śląsku“ v roku 2010.

v dôchodkovom veku J. Sztumski pokračuje v pedagogickej, vedeckovýskumnej a publikačnej činnosti. Jeho spolupracovníci a žiaci mu už v poprevratovom Poľsku venovali tri spomienkové knihy³.

Štvrté vydanie publikácie o mieste a role elit v súčasnej spoločnosti je vyjadrením neutíchajúceho záujmu o myšlienky a koncepcie prof. J. Sztumského a jeho hodnotenia spoločenských zmien a vývoja. V predhovore uvádza: „... okrem rozmanitých lokálnych a národných elit sa objavili elity globálne – a to nielen v športe a showbiznise, ale aj v ekonomike, zložené z multimiliardárov, ktoré majú vplyv na život a osudy ľudí vo všetkých častiach sveta, podmieňujúc ich šance. Sú to elity, ak berieme do úvahy ich silu a dosah, aké tu predtým v ľudských dejinách neboli.“⁴ Dielo možno považovať aj za kvintesenciu pohľadu na súčasnú spoločnosť a jej fungovanie. Obsahuje aj širšie sociologické a politologické závery o protirečivosti vývoja spoločnosti, ktorými sa autor dlhodobo a v širokej škále problémov zaoberá.

Publikácia J. Sztumského o elitách má šesť kapitol, v ktorých sa podáva rozsiahly, systematický obraz o tejto problematike. Začína sa teoretickou interpretáciou – genézou pojmu elita – vo vývoji sociologického a politicko-vedného myslenia. Pokračuje typológiou elit

a špecifikuje ich s dôrazom na skupinový charakter fenoménu, pričom zvyrazňuje aj známu teóriu kolobehu elit V. Pareta. V týchto dvoch kapitolách práce sú prehľadne usporiadané uvedené základné postuláty teórie elit, ktoré sú významné aj pre ich skúmanie v súčasnosti.

Kľúčový moment charakteristiky elit v práci J. Sztumského predstavuje ich vznik a pôsobenie v modernej spoločnosti. Zvláštnu pozornosť venuje mocenskej elite. V záujme objasnenia jej pôsobenia však analyzuje nielen jej vzťahy s vládnuou triedou, ale ukazuje aj mnohostranné a rôznorodé prepojenie tak mocenských elit s byrokratickými elitami, ako aj s elitami kultúrnymi a mienkotvornými.

Mimoriadne zaujímavou, málo pertrakovanou otázkou, ktorou sa autor v tejto časti práce podrobnejšie zaoberá (na takmer 20 stranách textu), je existencia zjavných a skrytých elit. Skryté elity charakterizuje najmä ako súčasť mafie (gangov), skupín nátlaku (vplyvu) a klík. Odkrýva fakt, že tieto a im podobné skupiny nie sú patologické samy osebe, ale ide o výsledok pôsobenia rôznych procesov ľudského spolužitia, kde nájdeme nielen pozitívne prvky spolupráce, ale aj rozličné prejavy súperenia a bojov v dôsledku konkurujúcich si aspirácií. Patologické je však konanie týchto skupín, ktoré môžu uskutočňovať v určitých spoločenských podmienkach a vyvolávať v nich dezorganizáciu⁵. V tejto súvislosti odmieta aj spájanie pôsobenia skrytých elit s rozšírenými sprisahaneckými teóriami, pričom uvádza, že v dejinách bezpochyby pôsobili aj sprisahanecké skupiny a konšpirácie, ale vždy išlo o aktivity konkrétnych osôb spojených s určitými politickými zoskupeniami. Vplyv takýchto subjektov nemožno preceňovať a považovať za rozhodujúci prvok historických udalostí, ale ani si ho celkom nevšimáť či demonizovať ho. Vždy ich treba vidieť v súvis-

³ *Ludzie – instytucje – idee : księga pamiątkowa dedykowana profesorowi dr. hab. Januszowi Sztumskiemu.* Pod red. Jana Iwanka. Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 1997; *Edukacja wobec wielokulturowości : księga jubileuszowa ofiarowana profesorowi Januszowi Sztumskiemu.* Pod red. Marii Janukowicz i Kazimierza Rędzińskiego. Częstochowa : Wydawnictwo WSP, 2002; *Nauk jest wiele - prawda jedna = Doctrina multiplex, veritas una : księga jubileuszowa z okazji 55-lecia pracy naukowej i dydaktycznej profesora Janusza Sztumskiego* (księga jubileuszową zred. Krzysztof Czekaj, Mariusz Kolczyński, Władysław Markiewicz). Katowice : Górnośląska Wyższa Szkoła Handlowa im. Wojciecha Korfańtego, 2006.

⁴ SZTUMSKI, J.: *Elity ich miejsce i rola w społeczeństwie.* Katowice : „Śląsk“, 2014, s. 8.

⁵ Pozri tamže, s. 89.

lostiach s objektívnymi podmienkami spoločenského života⁶.

Neprehliadnuteľné je v tomto smere aj pôsobenie rôznych špecializovaných organizácií, ktoré dokážu spôsobovať chaos, s čím sa v posledných troch – štyroch desaťročiach možno stretnúť vo viacerých súvislostiach a na mnohých miestach. Zaujímavá je v tejto súvislosti aj krátka, aktuálna zmienka o vývoji na Ukrajine v tomto storočí, spojená s oranžovou revolúciou, kde ukazuje, že možno nájsť pôsobenie neviditeľnej ruky voľného trhu, ale sú tam zjavné aj prvky spojené s financovaním tohto politického zámeru⁷.

Kapitola o kariére ako ceste do elity má už prevažne aktuálny charakter. Po stručnom objasnení kariéry a úspechu (povýšenia, vzostupu v hierarchii) v aktuálnom spoločenskom kontexte rozoberá dve základné cesty, ako sa dostať do elity. Prvá má predovšetkým profesionálny a odborný charakter a druhá je politická, a obe sú čoraz viac protirečivé.

Piata kapitola sa zaoberá špecifickými problémami utvárania a pôsobenia poľskej elity po roku 1944. Pri vstupe do tejto analýzy zvyrazňuje, že súčasné elity „... sa neobjavili náhle, z ničoho nič, a ich kvalita nie je len záležitosťou náhody, ale určitého procesu rozvoja sveta a Poľska. To však neznamená, že v procese rozvoja našich elít nepôsobili elementy náhodnosti, ktoré tiež vyžadujú zohľadnenie“⁸. V tejto kapitole je mnoho hodnotení a záverov, ktoré sa najmä v podmienkach postsocialistického štátu, ako ich charakterizuje J. Sztumski, až príliš nápadne podobajú tomu, čo poznáme na Slovensku.

V šiestej kapitole sa autor kriticky pozerá na vzájomné pôsobenie elít a demokracie. Zaoberá sa pritom nielen riešením aktuálnych problémov, spojených s komplikáciami pri fungovaní súčasnej spoločnosti – globalizujú-

ceho sa sveta – ale zabieha pritom až do úvah o budúcnosti. Po analýze vzťahu medzi elitárstvom a egalitarizmom si kladie aj páľčivú otázku – či rozvoj elít v súčasných spoločnostiach neohrozuje demokraciu. Analýza prof. J. Sztumského ide dvomi smermi – všeobecne na dimenziu vzťahu kapitalizmu a demokracie a špecificky na perspektívy rozvoja demokracie v Poľsku.

Pri objasňovaní problémov elít v sociologickom a politickovednom myslení sa spravidla vychádza zo záveru, že ich pôsobenie nadobudlo veľký význam so vznikom modernej spoločnosti. Ako dochádza ku kríze tejto spoločnosti, či dokonca k stavu, keď sa pripúšťa krach projektu moderny, sa mení aj pohľad na miesto a rolu elity v súčasnosti. Publikácia prof. J. Sztumského podáva zasvätený a ucelený pohľad na túto tému, pričom vidieť nielen jeho dlhoročnú akademickú výskumnú činnosť, ale cítiť aj zakomponovanie vlastného pohľadu na spoločenské zmeny, s ktorými sa stretol. Nejde o predstaviteľa interpretatívnej sociológie, ale v tomto prípade je v práci implicitne prítomná táto dimenzia objasňovania zložitej, mnohostrannej a protirečivej témy. Oceniť treba aj prítiažlivý a zrozumiteľný spôsob spracovania publikácie, ktorý znovu svedčí nielen o teoretickej erudícii autora, ale aj o jeho životnej skúsenosti, ktorú pretavil do jej obsahu.

Oboznámenie sa s knihou poľského sociológa o elitách v súčasnej spoločnosti obohatí teoretikov, zaoberajúcich sa touto problematikou, ktorá sa akosi dostala na okraj čoraz viac sa zuzujúceho spoločenskovedného výskumu. Možno ju odporúčať aj odborníkom pôsobiacim v mediálnej oblasti, ako aj skupinám politikov, ekonómov, finančníkov a ďalších, ktorí sa cítia ako súčasť elít alebo sa do nich chcú dostať. A v neposlednom rade, ak by kniha našla na Slovensku vydavateľa, stala by sa aj prínosným a zaujímavým učebným textom pre študentov viacerých odborov spoločenských vied.

František Škvrnda

⁶ Pozri tamže, s 105 – 107.

⁷ Pozri tamže, s. 106.

⁸ Tamže, s. 144.

BLAHA, L. a kol.: *Európsky sociálny model – čo d'alej?* Bratislava : VEDA, 2014, 480 s., ISBN 978-80-224-1396-1

Za posledné obdobie pribudlo na pulty knihkupectiev niekoľko publikácií významných slovenských vedcov a akademikov, na ktoré sa dlho čakalo. Konkrétne na knihu *Európsky sociálny model – čo d'alej?* sa čakalo od októbra 2013, kedy sa v historickej budove NR SR konala medzinárodná vedecká konferencia s rovnomenným názvom. Slovenský filozof, politológ a politik Ľuboš Blaha, ktorý knihu editorsky zostavil, pripravil pre čitateľov porcie hltavého čítania.

Kolektívna monografia je rozdelená do štyroch častí. V každej z nich je zaradených niekoľko kapitol od rôznych autorov. Prvá časť analyzuje ekonomické a sociálne aspekty globalizácie vplyvajúce na krízu sociálneho štátu. V druhej časti autori venujú pozornosť Európskej únii a úlohe európskej sociálnej politiky v integračnom procese. Tretia časť hovorí o súčasnej podobe a problémoch demokracie, o jej úlohách a výzvach v kontexte sociálneho štátu a európskeho sociálneho modelu. Posledná, štvrtá časť sa zameriava na širšie súvislosti európskeho sociálneho modelu, vrátane interdisciplinárnych súvislostí a transcivilizačných perspektív.

Jan Keller rozoberá dielo Jeremyho Rifkina, ktorý tvrdí, že žijeme vo veku prístupu, kedy význam hmotného bohatstva a potreba akumulovať ho ustupuje a narastá význam služieb a prístupu k nim. Trhy, kde dochádza k interakcii predávajúci-kupujúci, sú nahrádzané „sieťami“, teda vzťahom poskytovateľ služby-klient. Vidíme to najmä v prechode od etiky práce k etike hry v podobe komodifikácie odpočinku, zábavy a voľného času. Rifkin popisuje, aké roly hrajú z hľadiska stratifikácie spoločnosti jednotlivé vrstvy. V prípade horných majetkových a príjmových vrstiev sa hovorí o tzv. strážených komunitách ako o sídelnej forme, ktorá eliminuje verejné priestran-

stvá a vyznačuje sa osobitou formou životného štýlu: do týchto uzavretých zón môžu vstupovať iba majitelia tamajších nehnuteľností, ktorí sa skladajú na výdaje za údržbu, prevádzku a jednotlivé služby v týchto komunitách. Nečlenovia sem nemajú prístup ani nedisponujú žiadnymi právami. V závere kapitoly Keller vyvracia argumentačne pôsobivým štýlom zoznam omylov, sporných a nepodložených tvrdení o sociálnom štáte.

Milan Šikula poznamenáva, že vymedzovanie štátu na slabý a silný, malý a veľký je zjednodušujúce a zavádzajúce – dôležité je, či je štát funkčný. Zlyhávanie štátu je v skutočnosti zlyhávanie konkrétnej politiky. Osobitne priliehavý je Šikulov postreh, že peniaze skôr ako platidlo sú dnes prostriedok na utváranie moci a útlaku. Šikula ponúka sedem princípov, na základe ktorých by sa mal realizovať prechod k umiernennej a ukotvenej globalizácii. Je potrebné vytvoriť také mechanizmy medzinárodného vládnutia, ktoré obnovia rovnováhu medzi slobodou a spravodlivosťou, medzi rastom a rovnosťou, triedou a štátom, mocou supertriedy a mocou más.

Peter Staněk si všíma, že v spoločnosti v povojnových rokoch prevládol pocit bohatstva, pretože vďaka nízkym cenám importovaných čínskych výrobkov sa podarilo udržať rast životných nákladov v USA a v Európe pod kontrolou, čo zakrylo problém príjmovej stagnácie a polarizácie. Staněk upozorňuje na trendy, ktoré radikálnym spôsobom menia celkový vývoj na planéte: drancovanie prírodných zdrojov, ekologické problémy, potravinová bezpečnosť, zmeny stravovacích návykov obyvateľstva, čo má priamy vplyv na nárast spotreby mäsa, populačné a demografické problémy, zavádzanie nových foriem zamestnávania.

Punc výnimočnosti dodávajú monografiu dve kapitoly zahraničných autorov preložené do slovenčiny. Jednou je text renomovaného profesora ekonómie Joachima Beckera. Z obsahového hľadiska túto kapitolu možno po-

važovať za silnú stránku monografie, pretože ponúka výborne reflektovanú logiku južného a východného rozširovania Európskych spoločenstiev, ktoré opisuje ako elitou vedený proces, v ktorom boli občania a verejné sektory občianskej spoločnosti odsunuté do sekundárneho postavenia. Becker konštatuje, že východné rozšírenie nieslo oveľa neoliberalnejšiu pečať než južné, EÚ a členské štáty využili svoj politický formálny aj neformálny vplyv, aby podporili proeurópske neoliberálne politické strany v krajinách, kde prebiehal prístupový proces. Becker vo svojom príspevku ponúka reflexiu finančnej a dlhovej krízy. Existujú dve hlavné alternatívy neoliberalného integračného projektu: 1. euro-keynesiánsky – podpora inštitucionálnych reforiem, posilnenie verejného sektora a verejných investícií, priemyselnej politiky v ekonomikách periférií a viac expanzívnej politiky v jadre, no tlaky na zmenu sú veľmi roztrúsené, 2. progresívny výstup z eurozóny – zahŕňal by bankrot na úrovni dlžníkov, kontrolu kapitálu, silnejšiu rolu verejného bankového sektora, reindustrializačné politiky podľa argentínskeho modelu, ale v európskom prípade by ekonomické prínosy boli dnes podstatne nižšie vzhľadom na pokročilejšiu deindustrializáciu.

Druhým spomínaným zahraničným príspevkom je kapitola Christiana Schweigera, britského politológa. Schweiger konštatuje, že prijatie otvorenej metódy koordinácie malo za následok, že sociálna politika EÚ sa stala oblasťou vedenou technokratickým spôsobom monitorovania výsledkov. EÚ stále operuje funkcionalisticky: politický vývoj riadia čiastkové reakcie na krízu a neexistuje komplexný strategický plán.

Luboš Blaha vo svojom príspevku píše, že EÚ dnes nepomáha chrániť európsky sociálny model, ale ho rozkladá; kriticky poznamenáva, že európska sociálna demokracia je od 80. rokov v sociálno-ekonomických otázkach úplne dezorientovaná. Blaha sa na stránkach svojej kapitoly dostáva do mierneho protirečenia. Na

jednej strane prezentuje možnosti, ako zachrániť európsky sociálny model – posunom k určitej forme kolektívneho protekcionizmu pred lacným dovozom z tretích krajín, no hneď na ďalšej strane vystavuje EÚ kritike za poľnohospodárske subvencie a že EÚ sa opevnila protekcionistickými barikádami – voľný trh podporuje len dovnútra, ale smerom von EÚ oslabuje hospodársku súťaž – a takýto protekcionizmus hodnotí ako egoistický voči rozvojovým krajinám. S termínom „trhliny“ vypožičaným od alterglobalistických teoretikov M. Hardta a A. Negriho Blaha načrtáva anti-systémové prielomy v podobe alternatívnych projektov, ktoré sú dnes diskutované a nesú v sebe potenciál obrátiť neoliberálne smerovanie EÚ. Patrí medzi ne predovšetkým myšlienka nepodmieneného základného príjmu a podôb zamestnaneckej participácie na úrovni riadenia podnikov. Ideu ekonomickej demokracie v koncepciách Davida Schweickarta, Roberta A. Dahla a Johna Rawlsa ďalej rozvíja vo svojej kapitole Marián Sekerák. Blaha ukončuje svoj príspevok slovami: „*Preto dnes otázka nestojí, či sme za, alebo proti EÚ, ale akú Európsku úniu chceme presadzovať, aby sme ochránili sociálne práva európskych občanov.*“

Keď sa hovorí o súčasnej európskej dlhovej kríze, objavuje sa argument, že v USA v prípade rozpočtovej krízy federálna úroveň nezachraňuje jednotlivé štáty. Ekonom Michal Polák spochybňuje toto tvrdenie odkázaním na vznik USA, kedy federálna vláda prebrala splácanie vojnových dlhov, takže štátom, ktoré neboli schopné dlh splácať, pomohli štáty v lepšej dlhovej pozícii. Samozrejme, vznik federácie v USA bol špecifickou historickou situáciou. Michal Polák sa pýta, prečo by sme nemohli použiť podobný argument aj na dnešnú európsku situáciu: veď nedobudovaná architektúra menovej únie, nedokončená eurozóna, je udalosťou *sui generis*, ktorá viedla k dnešnej kríze. Preto možno poňať mutualizáciu nahromadených dlhov ako jednorazo-

vý krok, ktorý si možno predstaviť obrazne aj ako cenu za nekorektný postup budovania menovej únie, tak ako Alexander Hamilton chápal federálne prevzatie dlhov ako „cenu za slobodu“, ktoré vznikli ako dôsledok vojny za nezávislosť. Dobudovanie potrebných prvkov EÚ je nevyhnutným krokom, aby sa podobná situácia v budúcnosti neopakovala. V závere kapitoly autor zhŕňa návrhy fiškálnej integrácie: vytvorenie eurodlhopisov; transformovanie kohéznych a štrukturálnych fondov EÚ do podoby, v akej by zodpovedali obdobným medziregionálnym vyrovnávacím platbám v skutočných federáciách, a to bez náročných byrokratických procedúr; európske poistenie v nezamestnanosti ako anticyklický tlmič, ktorý by ako fiškálny transferový mechanizmus redistribuoval zdroje zo zdravých krajín postihnutých recesiou, ale nie v podobe medzištátnych transferov určených vládam, lež ako podpora smerovaná konkrétnym skupinám obyvateľstva. Na tomto mieste treba oceniť systematický prístup, argumentačnú postupnosť a jasnosť vo vyjadrovaní Michala Poláka, vďaka ktorému príspevok vyznieva skutočne fundovane.

Diskusiu o budúcnosti demokracie v Európe medzi Jürgenom Habermasom a Wolfgangom Streeckom, ktorí dochádzajú k vzájomne sa vylučujúcim záverom, približuje Martin Muránsky. Zatiaľ čo Habermas navrhuje radikálnu zmenu vychádzajúcu z jeho občiansko-republikánskeho, netrhového vymedzenia demokracie: parlamentarizácia EÚ, ktorá by prekonalala predstieranú, „fasádovitú“ demokraciu, Streeck súčasný stav vyhlasuje za definitívny koniec antagonistickej symbiózy demokracie a kapitalizmu. Streeck vidí riešenie v návrate k národným štátom, osobitne k nemeckej marke. Kým Habermas si myslí, že prežitie Únie zabezpečí politická kontrola globálnych trhov a spoločnej meny, Streeck odmieta ďalšie prehlbenie európskej integrácie.

Podľa filozofa Michaela Hausera sa všetci nachádzame v situácii, ktorú možno nazvať

ako multiplikované zauzlenie. Väčšina ľudí si je vedomá, že súčasná situácia je dlhodobo neutržateľná, ale zároveň si uvedomujeme, že nejestvuje žiadne východisko, neexistuje alternatíva, žiadne pravicové, ľavicové, technokratické ani radikálne riešenie so šancou na úspech. Učíme sa žiť v časopriestore bezvýchodiskovosti a zároveň vieme, že tento stav nemôže trvať navždy, zároveň však ani svojou aktivitou, ani svojou pasivitou nedokážeme rozplieť dané zauzlenie. Hauser vyjadruje nádej, že možno práve materialistické idey existujúce mimo bezprostredného ekonomického a politického kontextu môžu prelomiť bludný kruh, v ktorom sa EÚ nachádza.

Pre budúcnosť európskeho sociálneho modelu je okrem ekonomického vývoja dôležitá aj perspektíva demokratického politického systému, v rámci ktorého sa modelujú verejné a sociálne politiky. Trojica nasledujúcich autorov sa vo svojich kapitolách uberá práve touto cestou. Marta Goňcová sa zaoberá vzťahom medzi národným štátom a transnacionálnymi štruktúrami. Vyzdvihuje variant politického kozmopolitizmu, v rámci ktorého sa môže Európa stať druhým mocenským centrom nového svetového poriadku za podmienky, že posilní postnacionálny model európskej občianskej spoločnosti s aktívnymi európskymi občanmi. Je to práve idea politického kozmopolitizmu, podľa ktorej majú rôzne štáty a národy, vrátane tých nedemokratických, právo na vlastný vývoj. Práve tu prichádza do úvahy cenná historická európska skúsenosť: nie je kam odísť, nepriateľ je nezničiteľný, musíme sa naučiť žiť vedľa neho, porozumieť mu a dohodnúť sa s ním. Podľa Goňcovej je nevyhnutné diskutovať o nových spoločenských zmluvách, ktoré redefinujú aj vzťah občanov k nadnárodným inštitúciám.

Juraj Marušiak vyzdvihuje najakútnejšie hrozby pre súčasnú demokraciu, ktorá, ako uvádza v názve svojej kapitoly, je v kríze. Píše, že sa v Európskej únii stávame svedkami dedemokratizačných trendov, že oficiálne

politické a podnikateľské elity, ktoré sa vymkli demokratickej kontrole, ale i extrémistické a populistické hnutia sa stávajú rizikom pre demokraciu. Nastáva zužovanie problémov, ktoré podliehajú demokratickému diskurzu, štát zvyšuje svoje pôsobenie v bezpečnostnej sfére na úkor socioekonomických problémov v podobe tzv. sekuritizácie sociálnych konfliktov. Zdôrazňuje, že demokracia bez sociálneho rozmeru je neudržateľná.

Teóriu troch úrovní občianstva anglického sociológa T. H. Marshalla v podmienkach Slovenskej republiky po roku 1993 rozvíja Marcela Gbúrová. Konštatuje, že ponovembrový vývoj zachádza do druhého extrému prednovembrovej etapy: uprednostňuje sa rozvoj v oblasti politických a občianskych práv a zanedbáva sa práve sociálny rozmer občianstva. Gbúrová píše, že globálny ekonomický vývoj ohrozuje sociálne občianstvo. Sloboda, ktorú žijeme, nadobúda podobu marketingovej alebo komoditnej slobody, ktorá prestupuje sociálne vzťahy a nevyzdvihuje človeka ako cieľ sám osebe. Zároveň uvádza, že bez rozvinutia občianskeho potenciálu v jeho demokratickej, vedomostnej, činnostnej, asociatívnej a delegatívnej zložke sa skvalitňovanie sociálnej dimenzie občianstva nezaobíde. Ku každej zložke ponúka niekoľko konkrétnych návrhov. V závere svojej kapitoly opäť zdôrazňuje rovnomerný rozvoj všetkých troch marshallovských úrovní občianstva: občianskych, politických a sociálnych práv.

Jozef Lysý nazýva preventívnou demokraciou stav, v ktorom prevencia predstavuje predchádzanie nežiaducim stavom a situáciám pre kapitál. Takáto demokracia oslabuje a odstraňuje spoločnosťou vytvorené vzťahy ochrany modernej spoločnosti, teda aj sociálny štát. Lysý zdôrazňuje, že modernita bola vedľajším dôsledkom vývoja vzťahov ochrany a síl súdržnosti v spoločnosti. Fenomén neistoty, ktorý zažívame, je spojený práve s úpadkom buržoázneho veku. Naozaj máme do činenia s novou, ešte stále rodiacou sa štruk-

túrou spoločnosti. Benthamov *panoptikon* je minulosťou: ľudia dnes sami ochotne dávajú k dispozícii svoje osobné informácie prostredníctvom internetu a mobilných telefónov, strata súkromia je neodškriepiteľná. Dnes sa namiesto vynucovania láka a zväzda, normatívnu reguláciu nahradilo PR, ciele sa dosahujú sebadisciplínou cez sebaoptimalizáciu.

Filozofická reflexia Branislava Malíka sa snaží o defatalizáciu a spochybenie zdanelivo prirodzených javov, ktoré sa premenili z kultúrne konštruovaných na niečo absolútne a univerzálne. Ide o viaceré metafory, ktorými sa zvyknú ospravedlňovať ekonomické a politické modely; jednou z nich je aj neviditeľná ruka trhu.

Vojtech Tkáč sprostredkúva právnický pohľad na európske a medzinárodné sociálne právo. Poukazuje na asymetriu právnych predpisov pracovného práva a sociálneho zabezpečenia v porovnaní s právnym poriadkom socialistického Československa. To, čo sa dnes deklaratívne presadzuje na úrovni EÚ, je podľa Tkáča „udržiavacia“ sociálna politika s cieľom udržať hospodársky rast, dôchodkové systémy, životnú úroveň. Svedčí o tom viacero stratégií a dokumentov. V praxi sme však často svedkami reštriktívnej sociálnej politiky, ktorá smeruje k pravému opaku.

Na málo prebádané pole bezpečnostných aspektov a ich súvislostí s európskym sociálnym modelom vstupuje František Škvrnda a do publikácie vnáša pohľad kritických teórií na európsku integráciu. Konštatuje, že v súčasnej teórii bezpečnosti chýba prepracovaná koncepcia sociálnej bezpečnosti, ktorej základom by malo byť právo na prácu a primeranú mzdu. Koncepciu ľudskej bezpečnosti môžeme chápať ako oslobodenie od nebezpečenstiev (rozmer ochrany) a ako oslobodenie od nedostatku (rozvojový rozmer). Takto možno vyčleniť sedem zložiek ľudskej bezpečnosti: politickú, ekonomickú, potravinovú, zdravotnú, environmentálnu, osobnú a komunitnú. Škvrnda sa zmieňuje tiež o nebezpečenstve

mediálnej manipulácie so strachom, asymetrie distribúcie bohatstva, patologického konzumerizmu a komercializácie bezpečnosti.

Netradičný pokus o komparáciu európskej skúsenosti, čínskych a indických alternatív vývoja je kapitola Svetozára Krna. Píše, že krajiny východného bloku sa rozhodli urýchlene a slepo napodobňovať Západ, často nedôsledne a skratkovito. Krno sa zhoduje s Alainom Badiouom, keď poznamenáva, že Východ neponúkol žiadny nový civilizačný impulz, ale miesto toho, aby čerpal zo svojej autentickej skúsenosti, sa vydal už raz „vyšľapanou“ cestou opakujúc staré chyby. Číne sa podarilo, na rozdiel od Indie, výrazne odstrániť z ulíc viditeľnú chudobu a výrazne podporiť rozvoj strednej vrstvy. Možno práve vďaka priaznivej ekonomickej situácii a vysokému hospodárskemu rastu niet opodstatnených dôvodov na zmenu politického systému. Čínska a indická skúsenosť môže Európe poslúžiť ako inšpirácia a rozhodne stojí za prekonanie. Často nám v tom bránia naše vlastné stereotypy a strach z neznámeho.

Silnou, no zároveň slabšou stránkou knihy je jej aktuálnosť. Už teraz, pár mesiacov po jej zostavení by sa dali viaceré z kapitol doplniť o nové udalosti a súvislosti. Nemožno však poprieť, že ide o prvú veľkú reflexiu európskej a globálnej krízy. Niekoľko rokov od jej začiatku si tak čitateľ môže prehľadne prečítať o celom jej vývoji a dôsledkoch. Na svoje si však neprídu len tí, ktorí sa zaujímajú o aktuálne a viac technické témy. Kniha ponúka i „nadčasové“ filozofické teoreticko-analytické úvahy.

Editorovi sa podarilo spojiť do jednej publikácie autorský kolektív, ktorý tvoria poprední súčasní politológovia, filozofi, ekonómovia, sociológovia zo štyroch európskych krajín: Slovenska, Česka, Rakúska a Veľkej Británie. Vydanie takejto knihy možno považovať za odvážny počin. Aj pre neľahké témy, ktoré sa rozhodli jej autori otvoriť. Jedine tak je možné, slovami Ľuboša Blahu, prerušiť neoliberálnu

trajektóriu a tlmočiť sociálnejšie systémové alternatívy, ktorými môže Európa nahradiť aktuálnu podobu globalizácie a zachrániť sociálny štát v Európe.

Michael Augustín

VIŠŇOVSKÝ, E. (ed.): *Univerzita, spoločnosť, filozofia: realita versus hodnoty*. Bratislava: Iris 2014, 202 s., ISBN 978-80-8153-016-6

„Dva ľudské vynálezy môžeme považovať za najťažšie: a totiž umenie vládnuť a umenie vychovávať, a predsa sa stále prieme o ich ideu“ – cituje Axel Honneth v úvodných riadkoch svojej štúdie Immanuela Kanta, a nielenže naznačuje, ktorým smerom sa budú uberať jeho skúmania, ale do veľkej miery vystihuje aj zámer a charakter knihy, ktorá pred pár mesiacmi dorazila na pulty slovenských knižkupectiev. Obsah tejto publikácie, pripravenej Katedrou filozofie a dejín filozofie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave a editovanej Emilom Višňovským, ponúka zaujímavé príspevky k problematike univerzitného vzdelávania na Slovensku.

Ako sa zrejme zhodne podstatná časť tak členov a členiek slovenskej akademickej obce (vrátane študentov a študentiek), naše univerzity sa v súčasnosti nachádzajú v situácii, ktorú len ťažko možno nazvať uspokojivou. Dramatickými zmenami však prechádzajú vysokoškolské inštitúcie celosvetovo. O to viac je teda dôležité otvoriť i na Slovensku komplexnú diskusiu o tom, aké univerzity, aké školstvo a v konečnom dôsledku i akú spoločnosť chceme mať. Štúdie v tomto zborníku so svojím zameraním na slovenskú univerzitnú realitu túto diskusiu otvárajú, pričom však nezostávajú len pri tematizovaní teoretických východísk a prístupov, ale ponúkajú i rôzne návrhy, ako by bolo možné riešiť konkrétne problémy univerzitného vzdelávania na Slovensku.

V úvode zborníka jeho editor Emil Višňovský identifikuje určujúce faktory, ktoré determinujú situáciu v „akademickej sfére“. Poukazuje predovšetkým na globalizáciu a krízu, neoliberalizmus a akademický kapitalizmus, korporatizáciu a manažerizmus, marketizáciu a komodifikáciu, ekonomizáciu a byrokratizáciu; dôsledky týchto trendov, ako následne Višňovský nadväzuje na viedenského profesora K. P. Liesmanna a jeho knihu *Teorie nevzdělanosti. Omyly společnosti vědění* (Praha : Academia, 2010), zahŕňajú „stratu akademickej autonómie a ohrozenie akademickej slobody, zmenu povahy akademickej práce a rozkolísanie akademickej identity univerzitných a vedeckých pracovníkov“ (s. 8).

Štruktúra knihy je rozdelená na tri časti. Prvá sa orientuje na spoločenský kontext súčasného univerzitného vzdelávania, druhá na univerzitnú vedu a výskum a v tretej časti sa reflektuje akademická kultúra.

Úvodnú štúdiu prvej časti *Výchova a demokratická verejnosť – Zanedbaná kapitola politickej filozofie* obstaral nemecký filozof Axel Honneth, ktorý patrí medzi najvýznamnejších sociálnych a politických filozofov súčasnosti a ktorý práve pri príležitosti prípravy tejto publikácie navštívil v marci minulého roku Bratislavu. Vo svojom príspevku sa zameria na zásadný deficit súčasnej teórie demokracie a štátnej politiky v demokratických štátoch, a to ten, že sa odvrátila od teórie pedagogiky a od idey demokratickej výchovy, a tým „zjavne stratila záujem o jediný orgán, pomocou ktorého sa minimálne pokusne a pri neustálom úsilí dali znovu a znovu regenerovať fragilné predpoklady demokratickej vôľotvorby národa“ (s. 27). Za jednu z hlavných príčin Honneth označuje nesprávne pochopenú neutralitu štátu, ako i rozšírenie predstavy (tzv. Böckenfördeho téza), „podľa ktorej je demokracia v jej reprodukčnej funkcii závislá od prílevu istých existujúcich tradícií, ktoré ju samotnú predchádzajú“ (s. 18). Nadväzujúc na teoretické práce Kanta, Durkheima a Deweya a po-

ukazujúc na pravidelne sa opakujúce vynikajúce výsledky fínskych žiakov, predstavuje, aký charakter by podľa neho mala mať škola, aby vypestovala u žiakov také vlastnosti, ktoré z nich vytvorí zodpovedných občanov. Uvádza, že „vo fínskych školách zostávajú žiaci s rozličnou vstupnou úrovňou vzdelania pokiaľ možno čo najdlhšie v jednom a tom istom školskom kolektíve, testovanie a skúšanie sa redukuje len na nevyhnutné minimum, komunikatívnej zodpovednosti a vzájomnej dôvery sa pripisuje väčšia váha ako individuálnej zodpovednosti a napokon suverenitu vo vytváraní vyučovania má výsostne profesionálne kvalifikovaný učiteľský zbor, ktorý úzko kooperuje so zástupcami žiakov“ (s. 27).

Emil Višňovský v nasledujúcej štúdiu *Idea kreatívnej univerzity* vysvetľuje, prečo univerzita nie je fabrika, biznis ani úrad. Najprv sa zameriava na univerzitu v kontexte „vzdelanostnej spoločnosti“, kde upozorňuje na závažný nedostatok, to jest chýbajúcu inštitúciu, ktorá by zabezpečila systematickú vedeckú analýzu akademickej kultúry a univerzitného vzdelávania. V ďalšej časti textu poukazuje na tri tradičné idey univerzity: teda pôvodnú stredovekú univerzitu, potom na tzv. napoleonskú univerzitu a nakoniec na druhý model modernej univerzity – humboldtovský, ktorý sa stal dominantným vo väčšine krajín. Následne sa venuje základným trendom v súčasnom akademickej živote, pričom časť som už naznačil, a pri súčasnej kríze univerzity identifikuje základné problémy. V závere svojho textu zameriava svoju pozornosť na súčasné akademickej praktiky, kde stojí za zmienku predovšetkým „marketizácia“ a „komodifikácia“ akademickej práce, ktorá ignoruje „podstatný rozdiel medzi obchodným vzťahom ‚producent/konzument‘ a pedagogickým vzťahom ‚učiteľ/študent‘. Tento rozdiel spočíva v tom, že zákazník na trhu je ‚autorita‘, ktorá nezávisle rozhoduje o svojej kúpe a spotrebe, kým študent na univerzite je ten, kto sa ešte len má učiť; autoritou, povolanou k tomu, čo a ako sa má učiť,

je učiteľ“ (s. 43). Úplne na záver v krátkosti načrtáva niekoľko myšlienok k idei kreatívnej univerzity.

Ďalšiu časť publikácie pripravil Ivan Buraj, ktorého príspevok nesie burcujúci názov – *Zachráňme univerzity!* Dôvod takéhoto apelu autor vysvetľuje hneď v úvode, kde okrem iného uvádza, že kríza univerzít a devalvácia vzdelania, zdá sa, predbehli finančnú a hospodársku krízu. V rámci svojej štúdie sa pokúša odpovedať na tri kľúčové otázky: 1. Komu vlastne patria univerzity? 2. Čo mi na súčasnej univerzitnej realite najviac prekáža? 3. Ako by som to chcel zmeniť? Za výnimočný považujem jeho presvedčivý opis nezmyselnej a v posledných rokoch stále viac bujnejšej byrokratizácie školstva (nielen vysokého, s. 53), ako i zdôraznenie problematikosti vstupu súkromného kapitálu do univerzít, ak je chápaný len ako priame a okamžité „zhodnotenie investície“ bez ohľadu na špecifické ciele vzdelávacieho procesu (s. 57). Za veľmi dôležité považujem aj upozornenie na skutočnosť, ktorá sa, žiaľ, do veľkej miery stala všeobecnou praxou i v zahraničí, že sa zotrel terminologický rozdiel medzi univerzitou a odbornou vysokou školou. Preto je podľa autora nezmysel hovoriť o univerzite veterinárskej alebo textilnej (s. 58). Zastávam názor, že podobne možno sproblematizovať toto „zneužitie“ názvu univerzita aj pri ekonomických či technických vysokých školách.

Lenka Bohunická orientuje svoju pozornosť na *Etické problémy v akademickom prostredí*, a hneď v úvode konštatuje, že v akademickej komunite by hodnoty, ako je čestnosť, dôstojnosť, spravodlivosť či zodpovednosť, mali byť jedným zo základných predpokladov, avšak „kvantitatívny systém financovania vysokých škôl podporuje predovšetkým primát inštrumentálneho rozumu“ (s. 65). Ten má za následok značné deformácie, čo autorka na nasledujúci stranách širokospektrálne približuje.

V ďalšom texte, nesúcom názov *Hodnota vzdelávania a emancipácia*, jeho autorka

Lubica Kobová skúma, ako koexistujú túžba po vzdelávaní a úžitok zo vzdelávania. Upozorňuje, že súčasný režim akademického kapitalizmu sprevádza šírenie neoliberalnej racionality a tvorba neoliberalných subjektov. „*Spoločnosť, ktorá sa neustále vzdeláva, je spoločnosťou rozdelenou na vzdelávajúcich (vedúcich) a vzdelávajúcich sa (nevedúcich). Zároveň sú v nej všetci vzdelávateľní, prevzdelateľní a nedostatočne vzdelaní*“ (s. 80). Z toho autorke vyplýva, že tento stav „*zneschopňuje ľudí v tom, aby rozrušovali existujúce usporiadanie spoločnosti*“, a zdôrazňuje, že „*ak má byť vzdelávanie druhom demokratickej emancipácie, musí odmietnuť ideu nikdy sa nekončiacieho vzdelávania a začať od opačného konca – od tvrdenia, že všetci sú vo svojej inteligencii rovni*“ (s.80).

Štúdia Petra Sýkora *O súčasnom systéme hodnotenia a financovania vedecko-výskumnej činnosti na slovenských verejných vysokých školách* považujem za zaujímavé svedectvo toho, akým absurdným spôsobom sú hodnotené výstupy slovenských akademikov. Ako prvé kritizuje sústredenie sa Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu SR len na výlučne vedecko-výskumnú činnosť pri hodnotení a financovaní slovenských vysokých škôl. „*Niet pochýb*“, zdôrazňuje Peter Sýkora, „*že ide zo strany ministerstva a akreditačnej komisie o uľahčenie problému, keďže je oveľa ľahšie hodnotiť kvalitu vedecko-výskumnej činnosti podľa kvantitatívnych parametrov počtu vedeckých publikácií, citácií, finančných objemov vedeckých grantov a počtov doktorandov, než hodnotiť kvalitu poskytovaného vysokoškolského vzdelávania*“ (s. 91). Vo svojej štúdií následne ukazuje, že súčasné nastavenie hodnotenia vysokého školstva nevedie k zvyšovaniu kvality, ale naopak, „*vyvíja obrovský tlak na vysoké školy, aby svoju kvalitu, ako vedeckú, tak následne aj vzdelávaciu, neustále znižovali*“ (s. 91). Maximálne zaujímavou je tá časť textu, ktorá podrobne rozoberá hodnotenie vedecko-výskumnej činnosti, na

základe ktorého sú verejným školám pridelované financie zo štátneho rozpočtu (s. 94), ktoré však pre množstvo údajov je zložité čo i len priblížiť. Z hľadiska možných konkrétnych pozitívnych zmien v našom vysokoškolskom vzdelávaní však túto štúdiu považujem za jednu z najhodnotnejších častí celej knihy. Nedá mi nespomenúť aspoň jednu z mnohých absurdít, ktoré sa nachádzajú v metodike hodnotenia výskumnej činnosti, kde autor uvádza, že „šokujúco najnižšiu váhu 0,044 medzi vedeckými publikáciami majú podľa *Metodiky kapitoly v zahraničných a vedeckých monografiách (ABC, ABD)*. Prakticky to znamená, že napr. za kapitolu vo vedecky prestížnej medzinárodnej monografii kolektívu špičkových svetových vedcov získa vysoká škola od ministerstva školstva desaťkrát menej financií než za príspevok odbornej, teda nevedeckej práce publikovanej v domacom zborníku, ktorú by pravdepodobne české ministerstvo ani neuznalo za vedeckú“ (s. 108 – 109). To má dramatický dosah najmä na humanitné vedy, kde patria kapitoly vo vedeckých monografiách spolu s monografiami k najviac ceneným publikačným výstupom. Zrejme aj to je jeden z dôvodov, prečo je tak málo slovenských humanitných vedcov, ktorí by boli intenzívne zapojení do nejakej konkrétnej zahraničnej diskusie venujúcej sa určitému problému a následne by boli v tejto akademickej komunite v zahraničí (čím nemám na mysli Českú republiku) aj patrične známi a uznaní.

Zuzana Kiczková sa v texte *Časové dimenzie vedeckej práce* zameriava na fakt, že temporálny charakter vedeckého poznania v súčasnosti vykazuje jeden zásadný znak, ktorým je nedostatok času na premýšľanie. Autorka koncipovala svoj príspevok na základe rozhovorov s vybranými vysokoškolskými pedagógmi, a ten priniesol – medzi inými zaujímavými postrehmi a konštatovaniami – poznatok, že jeden z najväčších „žrútov“ času je práve množstvo administratívy, a výraznejšie sa artikuluje v súvislosti s projektmi a grantmi (s. 119). Ako človek, ktorý strávil päť rokov

na rôznych stredných školách, musím doplniť, že absurdné množstvo nezmyselnej administratívy a rôznych „papierovačiek“ sa týka aj stredných a s veľkou pravdepodobnosťou aj základných škôl. Obsah príspevku sa však nijako neobmedzuje na kritiku administratívy a už spomenutej byrokracie, ale autorka komplexným a čitateľovi veľmi prístupným spôsobom približuje celú paletu problémov, ktorými sú konfrontovaní vedeckí pracovníci na Slovensku – ako napríklad fakt, že „nízko platená pedagogicko-výskumná práca núti pedagógov na fakulte, hlavne mladých, aby v záujme užiť sa, resp. rodinu, ktorú si zakladajú, priberali ďalšie aktivity, napríklad ďalšie projekty, výskumy pre komerčné firmy atď.“ (s. 133).

Mariana Szapuová sa koncentruje v rovnomennom príspevku na vedeckú a akademickú spolu/prácu v spoločenských a humanitných vedách, pričom zdôrazňuje, že „vo filozofických diskusiách sa presadzuje myšlienka, podľa ktorej sa poznanie produkuje predovšetkým v rôznorodých vzájomných interakciách a je viazané na činnosť epistemických komunit“ (s. 140). Následne sa venuje niektorým otázkam, ktoré sa týkajú vedeckej a akademickej spolupráce.

V príspevku *Hosana intelektuálnej kultúre* jeho autor Erich Mítrík ponúka podklady na uvažovanie o dnešnom zmysle vysokoškolského vzdelávania tým, že sa zamýšľa nad povahou intelektuálnej kultúry, ktorú by mali univerzity rozvíjať, ak by nasledovali klasický ideál Alexandra von Humboldta, pričom hlavná otázka jeho príspevku znie: „Ako pracuje intelektuálna kultúra a aké funkcie plní v ľudskom živote?“ (s. 154). Spomedzi viacerých zaujímavých stanovísk a záverov, ktoré autor prezentuje vo svojej štúdií, by som rád uviedol jeho zdôraznenie nevyhnutnosti kooperovať: „...v živote teda nevyhráva ten, kto má najvyššie schopnosti (= najsilnejší, najmúdrejší a pod.). Vyhráva skupina, ktorá dokáže najefektívnejšie kooperovať. Kooperácia však už potrebuje schopnosti iného druhu“ (s. 159),

ktoré nám pomáha kreovať i intelektuálna kultúra.

V nasledujúcej štúdií *O akademickom diskurze a jazyku* sa Miroslav Tižik venuje rôznym podobám diskurzu o akademickom svete a vednej politike na Slovensku a konštatuje, že síce takáto štúdia nedokáže vyriešiť otázku, aký význam má veda pre spoločnosť, „no môže ukázať, ako tento význam niektorí aktéri vytvárajú alebo presadzujú“ (s. 168). Ako jednu z ilustrácií tohto problému autor poukazuje na vnášanie neoliberalného diskurzu, napríklad pri návrhoch propagujúcich nevyhnutnosť zmien vo verejnej inštitúcii (v tomto prípade SAV). Ide o zdôraznenie slov ako nevyhnutnosť, efektivita, flexibilita a nerozlišovanie (zjednodušovanie zložitých vzťahov) a nepriamo sa cez tento slovník presadzuje aj prekarizácia pracovných pozícií pracovníkov SAV (s. 171). Veľmi zaujímavé je aj autorovo podotknutie, že na Slovensku kultúra auditu (pochádzajúca z Veľkej Británie) v niektorých prípadoch prejavuje skôr črty paródie, než pokus o seriózne merania: „...okrem veľmi neprehľadného a mäťúceho hodnotenia agentúry ARRA, ktorá dokázala za najlepšiu filozofickú fakultu roka 2013 vyhodnotiť fakultu humanitných vied na technicky zameranej univerzite s pomerne nízkou známosťou v oblasti spoločenských a humanitných vied a dokonca bez katedry filozofie, no s katedrou matematiky (na filozofických fakultách nie obvyklé), existuje viacero iných príkladov“ (s. 176). Aj v súvislosti s tým záver autorovho príspevku nevyznieva veľmi optimisticky, keď konštatuje, že „na rozdiel od mnohých iných krajín Európskej únie, ktoré sú vystavené podobným tlakom na zmenu fungovania akademického prostredia, na Slovensku neexistuje alternatíva a organizovaný odpor voči dominantnému diskurzu“ (s. 184), a nepriamo vyzýva na konštituovanie takéhoto odporu pri poznámke, že „v spoločnosti, kde vládne nevyhnutnosť (fatalizmus), v podstate neexistuje predpoklad na aktívnu zmenu alebo sebaobranu“ (s. 185).

Záverečný príspevok tejto publikácie, *Akademické hodnoty v antike*, obstaral František Škvrnda. Pokúša sa v ňom prostredníctvom návratu k počiatkom európskej vzdelanosti obohatiť súčasné chápanie identity vysokoškolského pedagóga ako osobnosti, „ktorá je predovšetkým vychovávateľom slobodných, kriticky uvažujúcich a zodpovedných jedincov“ (s. 187).

Na záver by som už len rád zhrnul, že Katedre filozofie a dejín filozofie Univerzity Komenského v Bratislave sa podarilo prichystať výnimočný zborník. Zastávam názor, že by bolo nesmierne užitočné pre celú slovenskú spoločnosť, ak by do neho nahliadlo čo najviac kompetentných, ktorí sú nejakým spôsobom spätí so slovenským (nielen) univerzitným vzdelávaním.

Lubomír Dunaj

ŠRÁMKOVÁ, A.: *Ludovít Bazovský – nezlomný rodák slovenský?* Prešov : Universum, 2014, 266 s., ISBN 978-80-89046-82-9

Angelika Šrámková, rod. Dončová, autorka monografie o JUDr. Ludovítovi Bazovskom, tejto veľmi svojráznej postave slovenskej politiky, účinkujúcej vo verejnom živote od deväťdesiatych rokov 19. storočia až do štyridsiatych rokov 20. storočia, je absolventkou Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici a osobnosťou L. Bazovského sa zaoberá dlhodobo.⁹ Vyplýva to jednak z jej špecializácie na výskum slovenských dejín druhej polovice 19. a prvej polovice 20. storočia a jednak z toho, že pochádza

⁹ DONČOVÁ, Angelika: Ludovít Bazovský – prvý slovenský novohradský župan. In: *Annales historiae Presovienses*, ročník 6, 2006, s. 362 – 372. Tá istá: Osobnosť a aktivity JUDr. Ludovíta Bazovského (1872 – 1958). In: *Rod Bazovských v Novohrade*. Zborník z historickej konferencie Dni A. H. Škultétyho. Veľký Krtíš 2007, s. 21 – 43.

z Veľkého Krtíša, teda Bazovského kraja. Popri vlastnej výskumnej práci sa podieľala aj na prekladoch a edíciách dokumentov *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov IX. a X. diel* a okrem iných je spoluautorkou publikácie *Jan Šrámek a jeho doba* (2011) a *Storočie procesov* (2013). Do slovenčiny preložila aj veľmi tendenčný, až hagiografický spis Imre Molnára o údajnom martírovi Jánosovi Eszterházym.

Kto bol Ľudovít Bazovský? Táto rozporuplná, viac negatívna, ako pozitívna postava slovenských dejín, pochádzala z obce Závada pri Veľkom Krtíši. Bazovský sa narodil 22. júla 1872 ako tretie dieťa učiteľa Daniela Bazovského mladšieho, syna evanjelického učiteľa, a Zuzany Skalošovej, tiež dcéry evanjelického učiteľa. Bazovský mal teda dobré intelektuálne aj hmotne zabezpečené rodinné prostredie, ktoré mu umožnilo kvalitnú výchovu i ďalšie vzdelávanie. Vyštudoval právo v Budapešti, potom pôsobil zväčša v Lučenci ako advokát aj podnikateľ vo finančníctve (banka). Ešte ako študent začal v Budapešti spolupracovať so sociálnymi demokratmi. Publikoval spočiatku v robotníckej tlači a potom najmä v *Národných novinách*; v čase, keď vykonával funkciu novohradského župana (1918 – 1921), aj v pražských denníkoch. Bol významným členom Slovenskej národnej strany, členom jej výkonného výboru, ale nakoniec sa (zákonite, v súlade so svojim politickým vývojom a príklonom k radikálnej línii V. Tuku) so stranou v zlom rozišiel.¹⁰ Pravdepodobne sa o Bazovskom veľmi jasne vyjadrili *Prúdy* (v článku Bazovský nie je menovaný, ale všetky indície naznačujú, že pisateľ poznámky mal na mysli Bazovského; na počudovanie aj Šrámková si myslí, že pisateľ poznámky mal na mysli práve Bazovského, hoci ona o Bazovskom nemá až takú zlú mienku), ktoré ho označili za „po-

litického kramára“: „*Práca, statočnosť, pocitovosť, presvedčenie, vedomie zodpovednosti, mravnosť, ideály – to je síce úctyhodné haraburdie pre hlupákov, ale nie tovar pre politických kramárov.*“¹¹

Bazovský sa 30. októbra 1918 zúčastnil v Turčianskom Sv. Martine na zhromaždení, ktoré prijalo Deklaráciu slovenského národa. V novembri 1918 založil v Lučenci Hornonovohradskú Slovenskú národnú radu a stal sa jej predsedom. V rokoch 1918 – 1919 bol členom Revolučného Národného zhromaždenia a v rokoch 1919 – 1921 novohradským županom. Neskôr sa priklonil k autonomistom a súčasne tajne začal spolupracovať s maďarskou stranou. Slovenskí historici aj časť maďarskej historiografie už Bazovského jednoznačne identifikovali ako maďarského agenta s krycím názvom „*Zsupán*“. Po Viedenskej arbitráži sa dal plne do služieb horthyovského Maďarska. Svoje protislovenské pôsobenie v rokoch vojny sa po roku 1945 márne snažil ospravedlniť v listoch Jozefovi Škultétymu a Matici slovenskej a nevedomil si ani to, že ani Škultéty, ani Matica slovenská už nemajú také postavenie a taký vplyv ako v rokoch prvej ČSR a vojnovej Slovenskej republiky. Zomrel v Ľubochni 10. decembra 1958.

Hoci Šrámková podáva vo svojich prácach prierez celým Bazovského životom a pôsobením, vyhýba sa práve tým najspornejším momentom a nespomína podrobnejšie napríklad ani jeho pôsobenie ako konfidenta horthyovskej vlády, ani to, že po Viedenskej arbitráži pracoval istý čas aj na maďarskom ministerstve pre národnosť v Budapešti.

Aby však obraz Bazovského nebol len negatívny, treba spomenúť jeho záslužnú činnosť v Lučenci a okolí v rokoch pred prvou svetovou vojnou. Pred vojnou a počas nej Bazovský patril ešte k takým slovenským národovcom, ktorí sa nebáli nielen otvorene hlásiť k svoj-

¹⁰ HOLEC, Roman: V zákrutách politiky. In: *Zabudnuté osudy. 10 životných príbehov z novodobých slovenských dejín*. Martin : Matica slovenská, 2001, s. 104 – 133. Ľudovít Bazovský.

¹¹ Politický kramár. In: *Prúdy*, ročník V, číslo 7, máj 1914, s. 289 – 291.

mu slovenskému pôvodu a slovanskému presvedčeniu, ale pre to aj prakticky niečo robiť, napríklad aj vo forme podporovania a rozširovania slovenských kníh a časopisov v Lučenci a okolí. Takúto činnosť, akokoľvek ju uhorské úrady vnímali negatívne, umožňoval teoreticky dokonca aj národnostný zákon. Z tohto pohľadu naozaj len ťažko možno akceptovať tvrdenie súčasného lučenského historika maďarskej národnosti Józsefa Puntigána v knihe o dejinách Lučenca, že „*lučenský vlastenci spísali proti nemu petíciu a žiadali občanov, aby s ním prerušili všetky styky*“. V skutočnosti to bolo trochu inak a svedčia o tom zápisnice mestského zastupiteľstva v Lučenci, napríklad aj uznesenie číslo 88 z marca 1909. Mestské zastupiteľstvo z vlastnej iniciatívy Bazovského ako svojho člena jednohlasne „*biľagovalo*“ za jeho „*drzú a nepriateľskú panslávsku činnosť*“, smerujúcu vraj proti milovanej vlasti, a súčasne vyslovilo ľútosť nad tým, že nemá právne prostriedky na to, aby ho vylúčilo zo svojho streda. Zastupiteľstvo však vyslovilo nádej, že ho Bazovský ušetrí aspoň svojej prítomnosti na jeho zasadaniach. Aj toto je jasný príklad uplatňovania spomínaného uhorského národnostného zákona v praxi. Šírenie slovenských kníh a časopisov bolo podľa lučenských „*vlastencov*“ nepriateľskou činnosťou, alebo – ako to v tejto súvislosti napísal v miestnych novinách *Losonc es Vidéke* angažovaný publicista Jenő Herczeg – „*novou ranou na tele Maďarov*“. Ten istý novinár požadoval od vlády, aby zakročila proti každému, kto sa opováži povedať, že je Slováč, atď. Puntigán vôbec nespomína, že Bazovskému a jeho rodine mnohí obchodníci odmietali predávať svoj tovar alebo že sa jeho dom stal viackrát terčom útokov, pri ktorých mu kameňmi porozbíjali okná a nevyberavým útokom boli vystavené aj jeho deti. Zato autor nezabudol na azda najväčší Bazovského „*hriech*“ – že totiž zoskupil okolo seba slovenskú inteligenciu a Slovákov z celého okolia a spolu vraj potom docielili, že Lučenec sa „*dostal na neskôr vyznačenej*

hranici na severnú časť“. Toto je neadekvátne tvrdenie, pretože Bazovský nemohol hrať žiadnu významnejšiu úlohu v tom, ako sa budú utvárať československo/slovensko-maďarské hranice v novembri a na začiatku decembra 1918, keď bola situácia v oblasti Novohradu značne neprehľadná. O hraniciach sa rozhodovalo v Paríži, a nie v Budapešti.

Je veľmi zaujímavé, že Bazovského kritizovali nielen Prúdy, ale aj Jozef Škultéty a Svetozár Hurban Vajanský v *Národných novinách*, hoci predtým bol Bazovský ich „*hovorcom*“ pri útokoch na Vavra Šrobára a jeho skupinu.¹² Autorka uvádza v zozname použitej literatúry aj v mnohom dodnes neprekonanú knihu Lóránta Tilkovszkého o južnom Slovensku po Viedenskej arbitráži, ale neuviedla hádam najhroznejšie vyjadrenie Bazovského z vtedajšej doby na adresu slovenských kolonistov.¹³ Tak isto je škoda, že hoci Šrámková spomína až na troch miestach svojej monografie lekárnik Gustáva Vodu, nepoukázala na veľmi charakteristickú epizódu, ktorá veľmi názorne približuje Bazovského charakter a osobnosť, totiž odstránenie pamätnej tabule z Vodovho domu.¹⁴ Nepoznám žiadny iný taký prípad, že by niekto z vlastnej iniciatívy odstraňoval sochu alebo pamätnú tabuľu, ktorá ho oslavuje, a ešte

¹² VRÁBEL, Ferdinand: Dva prejavy Vavra Šrobára v Československom rozhlase z roku 1937. In: PEKŇÍK, Miroslav a kol.: *Dr. Vavro Šrobár: politik, publicista a národnoosvetový pracovník*. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo SAV – Ústav politických vied, 2012, s. 526 – 537.

¹³ Bazovský na jednej strane upozorňoval, že je nebezpečné odnímať pozemkové nehnuteľnosti Slovákom a prideľovať ich Maďarom, ale na druhej strane to chápe len ako taktiku a navrhuje počkať do skončenia vojny. Napísal doslovne: „*Ak Nemci vyjdú víťazne z vojny a dajú našej vláde voľnú ruku v tomto smere, potom bude možné slovenských kolonistov aj na kôl natiahnuť...*“ (!) TILKOVSKÝ, Lóránt: *Južné Slovensko v rokoch 1938 – 1945*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1972, s. 190.

¹⁴ VRÁBEL, Ferdinand: Vojenské udalosti v Lučenci na prelome rokov 1918/1919 a neskôr v politickej reflexii Ľudovíta Bazovského. In: *Vojenská história*, roč. 14, 2010, č. 1, s. 33 – 51.

k tomu Bazovský požadoval od Vodu dokonca aj finančnú náhradu za prácu najatého remeselníka! Tabuľa mala nápis: „*V tejto budove sa utvorila a zasadala roku 1918 Hornonovohradská Slovenská národná rada za predsedníctva Ľudovíta Bazovského, ktorá na ľudovom zhromaždení celého slovenského Novohradu dňa 28. novembra 1918 s oduševnením prijala Martinskú deklaráciu zo dňa 30. októbra a najmä vypovedala odtrhnutie sa od Uhorska a pripojenie Lučenca a Novohradu k Česko-slovenskej republike.*“ Odhalil ju v rámci osláv 10. výročia vzniku ČSR v roku 1928 predstaviteľ Matice slovenskej, Jozef Škultéty. Tuto tabuľu dal Bazovský v novembri 1938 odstrániť. V roku 1968 bola tabuľa obnovená a pridaný text: „*Obnovená s pôvodným textom pri päťdesiatom výročí vzniku našej Republiky.*“¹⁵ Na tabuľu, ktorá zaznamenávala jeho zásluhu a činnosť Hornonovohradskej SNR, upozornil sám Bazovský počas svojej vyšetrovacej väzby na jeseň roku 1933 na Krajskom súde v Bratislave: „...*pred prevratom som bol od Maďarov nikdy neslýchaným a nevidaným, ba neuveriteľným spôsobom prenasledovaný... Najmä prenasledovali ma pri založení slovenského peňažného ústavu, potom vtedy, keď som jediný pred prevratom z Lučenca dal svoje deti študovať na českom št. Gymnáziu v Uhorskom Hradišti. 28. novembra 1918 som preto bol na smrť odsúdený poobede, že pred obedom*

v ten deň na verejnom zhromaždení ako predseda som vyslovil odtrhnutie nášho kraja od Maďarska a pripojenie k ČSR. Táto posledná udalosť je v Lučenci v Masarykovej ulici č. 31 na dome veľkou pamätnou tabuľou zvečnená a vyzdvihnutím môjho mena.“¹⁶

Rozpaky vyvolávajú aj Bazovského listy po roku 1945 adresované Matici slovenskej v Martine, v ktorých sa pokúša vylíčiť seba a svoju činnosť počas vojnových rokov ako slovenskému národu prospešnú, a sám seba vychvaľuje ako verného vlastenca, ktorý aj v tých rokoch kupoval slovenské knihy. Bazovsky si pravdepodobne vôbec neuvedomil, že v archívoch sa zachovávajú svedecké výpovede a aj jeho vlastnou rukou písane dokumenty, memorandá, listy a ďalšie písomnosti, ktoré hovoria o niečom celkom inom. Zaráža tiež jeho svedectvo, ktoré po druhej svetovej vojne podal o tom, ako to bolo vlastne s tragédiou Lučenca v rokoch 1848 – 1849, keď si mesto a jeho obyvatelia veľa vytrpeli v bojových operáciách, ktoré sa dotkli veľmi bolestivo aj Lučenca. Zatiaľ čo maďarská aj slovenská historiografia považujú za dokázané, že mesto vypálili ruskí vojaci ako akt pomsty za vyvraždenie ranených ruských vojakov hospitalizovaných v Lučenci, Bazovský prichádza s vlastným „objavom“ a aj „dovtedy neznámym svedectvom“, že to boli vlastne Maďari, ktorí Lučenec vypálili. Pravda, toto svedectvo si dosť dlho nechával pre seba takpovediac „v šuplíku“ a vytiahol ho na svetlo sveta až po druhej svetovej vojne, keď už zase raz bolo všetko predbežne jasné... Jednoducho zase sa snažil zabezpečiť pre každý prípad a ospravedlniť svoju inak neospravedliteľnú činnosť počas maďarskej okupácie južného Slovenska.¹⁷

¹⁵ Dnes je na mieste, kde stával tzv. Štefánikov dom s uvedenou tabuľou v ulici susediacej s Výstaviskom v Lučenci, iná tabuľa, s týmto textom: „*Na tomto mieste stál dom, v ktorom býval JUDr. Ľudovít Bazovský (22. 7. 1872 – 10. 12. 1958), advokát, organizátor slovenského národného hnutia v Novohrade, zakladateľ a predseda Hornonovohradskej SNR, prvý župan Novohradskej župy a predseda MO Matice slovenskej v Lučenci. Mesto Lučenec, MO Matice slovenskej v Lučenci 2007.*“ Dom mal názov Štefánikov preto, lebo v ňom býval počas svojej návštevy Lučenca aj M. R. Štefánik, ktorého busta bývala na priečelí budovy. Štefánik bol bratrancom Bazovského manželky Boženy, rod. Fajnorovej. Budova bola prestavbou Výstaviska zbúraná, a tabuľu z roku 1968 snáňali a deponovali v Novohradskom múzeu a galérii.

¹⁶ Slovenský národný archív v Bratislave, fond Policajné riaditeľstvo Bratislava, zložka Ľ. Bazovský – protokoly výpovede z 26. októbra 1933, škatuľa číslo 844.

¹⁷ Museli to byť apokalyptické scény. Príslušníci maďarskej gerily prepadli a povraždili ranených ruských voja-

Takže ak má Šrámková v titule svojej knihy spojenie „*nezlomný rodák slovenský*“, hoci s otáznikom, na Bazovského sa skôr hodí konštatovanie, že to bol oportunista, politický chameleón, maďarský agent a bezzásadový človek, pre ktorého politická kariéra a hmotný zisk boli všetkým bez ohľadu na akúkoľvek etiku.

Ferdinand Vrábek

KOCOUREK, M. (ed.): **Volá Londýn. Historie českého a slovenského vysílání BBC (1939-2006)**. Praha : Ottovo nakladatelství, s. r. o., 2013, 328 s. ISBN 978-80-7451-318-3

Zvolanie „Volá Londýn!“ je strednej a staršej generácii v českých krajinách a na Slovensku veľmi známe. Takto sa začínalo veľmi populárne vysielanie britskej rozhlasovej stanice BBC (British Broadcasting Corporation) v českej a slovenskej reči počas druhej svetovej vojny a potom následne v období totalitného komunistického zriadenia až do revolučných zmien roku 1989 a tiež čiastočne po nich. Verejnosť však málo vie o samotnom vzniku a vôbec vnútornom procese a štruktúre tohto vysielania, jeho problémoch a úspechoch. Priblížiť túto záležitosť sa pokúsila členka českého a slovenského vysielania BBC Zuzana Fried-Preissová v publikácii *Na vlnách BBC*

a *Svobodné Evropy (Vzpomínky exilové redak-torky)*, ktorá vyšla vo vydavateľstve Prostor roku 2013. V podstate sú to akoby autorkine memoáre, v ktorých sa premietli jej stanoviská, názory a postoje, a tie sa prelínajú s jej osobnými životnými peripetiami. Túto knihu možno do určitej miery označiť aj ako druh mikrohistórie, a z tohto pohľadu je tiež prínosom k danej veci.

Iný charakter má však publikácia *Volá Londýn*, ktorú editoval Milan Kocourek a je dielom viacerých autorov, členov spomínaného vysielania. Hoci sa niektorí čiastočne tiež nevyhli osobným životným reminiscenciám, táto kniha je dobrým pokusom o podanie relatívne objektívneho pohľadu na spomínané vysielanie. Editor, pracovník BBC, urobil týmto knižným produktom kus činorodej práce, pretože má najväčšie zásluhy na vzniku diela, samotného konceptu a štruktúry, ako aj na zabezpečení finančných prostriedkov na jej vydanie z Ministerstva zahraničných vecí ČR, od riaditeľa BBC World Service Petera Horrocksa a Petra Máchu z Kolína. Zaiste mu zabralo veľa času, keď musel kontaktovať viacero osôb, ktoré sa podieľali na technickej tvorbe knihy. Medzi ne patrili Hana Scammellová, ktorá zapožičala brožúry a letáky, Francis Wright a Taňa Šnáblova, ktorí poskytli fotografie. Pri štúdiu archívneho spisu Josefa Kosinu, z ktorého diela cituje v publikácii, mu pomohli i pracovníci knižnice School of Slavonic and East European Studies londýnskej University College Zuzana Pinčíková a Cameron Bain. Cenné informácie mu poskytol Eduard Strouhal, s výberom ilustrácií a karikatúr mu pomohli Děvana Pavlíková, bývalá kurátorka Britskej knižnice, a Jiří Gruntorád z Libri prohibiti. Nemohol sa zaoberať ani bez služieb Trish Hayesovej, pracovníčky archívu písaných dokumentov BBC. Kniha obsahuje, a to je veľmi cenné, i zvukovú nahrávku s hlasom Jana Masaryka, Edvarda Beneša, na výrobe ktorej majú zásluhu Ján Chodora, posledný štúdiový manažér českej redakcie BBC, a Jiří Suchánek. Podieľali sa na

kov a dôstojníkov, ktorých Rusi zanechali v Lučenci. Keď sa to Rusi dozvedeli, o niekoľko dni vyslali do Lučenca trestnú výpravu. Obyvatelia mesta museli najprv holými rukami na cintoríne vyhrabať telá zabitých Rusov, umyť ich, obliecť a potom ich slušne aj s cirkevnými obradmi pochovať. Mesto bolo následne nielen vyrabované a vypálené, ale ešte mu uložili aj obrovskú príspevok, ktorú mesto a jeho nešťastní obyvatelia neboli schopní splniť. Mesto malo Rusom odovzdať 27-tisíc veľkých chlebov, 100 q slaniny, 100 volov, 100 siah dreva, 50-tisíc balíkov sena, 20 q tabaku, ďalšie potraviny, pálenku, víno a lieh. Ako „odškodnenie“ dostal každý obyvateľ mesta 2 zlatky a čierny chlieb. Literárny archív Slovenskej národnej knižnice v Martine, Starý fond, Listy E. Bazovského, signatúra A 64.

nej i pracovníci zvukového archívu Českého rozhlasu, posledný šéf BBC v Prahe Vít Kolář, jednatel' BBC Radiocom Praha Michal Strouhal a bývalý šéf československej redakcie BBC Hugh Lunghi. O vynikajúcich manažérskych schopnostiach zostavovateľa publikácie svedčí aj to, že sa mu podarilo zohnať príspevky od dvanástich osôb, ktorí boli redaktormi vysielania. Sú to autentické výpovede z ich redaktorskej práce a o vtedajších pomeroch v samotnej redakcii, ktoré sa, prirodzene, dotýkajú aj celkovej situácie v BBC. A je len logické, že sa vo svojich výpovediach nemohli vyhnúť spoločensko-politickým pomeroch na Slovensku a v českých krajinách v období existencie tohto vysielania, keďže ich analýza a postoje k nim boli ich profesionálnou pracovnou náplňou. Tento zborník zďaleka nie je ucelenou históriou českého a slovenského vysielania, jej podrobné odborné spracovanie totiž čaká historika, napriek tomu je obohatením nielen českej, ale aj slovenskej historiografie a politológie. Je to prvotné novátorské dielo z uvádzanej problematiky, a preto si zaslúži jednoznačnú pozornosť. Podáva svedectvo o jednej časti spoločných dejín Slovákov a Čechov, žurnalistov v britskom zahraničí, a jej spoluautormi sú tiež Slováci. Je treba pripomenúť, že kniha vyšla pri príležitosti 65. výročia úmrtia Jana Masaryka a Edvarda Beneša, ktorí v zahraničnom vysielaní pôsobili od jeho otvorenia, a je venovaná všetkým poslucháčom rádia BBC.

Štruktúru knihy zvolil editor úplne jednoducho: po vlastných troch kapitolách zoradil články jednotlivých autorov podľa svojho uváženia. Hneď na úvod dal priestor Petrovi Duhanovi, generálnemu riaditeľovi Českého rozhlasu, ktorý sa okrem iného vyjadril aj takto: „*Nechce hodnotiť kvalitu zahraničných staníc slobodného sveta, ktoré sa dali počúvať v zadrôtovanom Československu. To ani dobre nejde. Ved' každá z nich, BBC, Deutsche Welle, Rádio Slobodná Európa či Hlas Ameriky, plnila svoje poslanie s nasadením, s odvahou a s vierou iného života za železnou oponou.*

Exiloví žurnalisti pôsobiaci pred mikrofónmi spomínaných staníc sa pre nemalú časť Čechoslovákov stali sprievodcovia tmavým tunelom, symbolom onoho povestného svetla na jeho konci. Exilovej žurnalistike sme my Česi a Slováci mnoho dlžní.“ V tomto konštatovaní je mnoho pravdy, a o to viac treba oceniť úsilie editora knihy a všetkých zainteresovaných na vytvorení tejto publikácie. Na jej začiatku sa zaoberá zvolenou problematikou v chronologickom začlenení, a preto aj kapitoly majú náležité pomenovania: *Od začiatku rozhlasu do konca druhej svetovej vojny, Obdobie studenej vojny*, tretia kapitola je už akoby monotematická a nesie názov *Kultúra, náboženstvo, externisti a fees*, podobný koncept majú príspevky i ďalších autorov.

Vzhľadom na to, že sledovaná problematika je na Slovensku málo známa, uvediem niektoré dôležité fakty a skutočnosti. Oceňujem to, že v úvode prvej kapitoly nás autor všeobecne oboznamuje so začiatkami vzniku rozhlasu, keď sa uskutočnili prvé pokusy prenosu elektromagnetických vln vzduchom koncom 19. storočia, a to tak v Amerike, ako aj v Európe. Má to svoju logiku, lebo čitateľa tým zasväcuje do genézy BBC, ktoré je tak trochu mediálnou spoločnosťou Čechov a Slovákov a jej dejiny sú aj sčasti aj ich dejinami. Hlavne z toho dôvodu, že umožnilo zahraničné vysielanie pre oba národy, ktoré hlásalo slobodné, nezávislé správy, informácie, komentáre zo slobodnej demokratickej krajiny. Na vzniku BBC má podľa editora veľkú zásluhu významný taliansky priekopník Talian Guglielmo Marconi, ktorý uskutočnil roku 1895 prvý úspešný prenos bezdrôtovej telegrafie v Bologni. O tri roky neskôr postavil bezdrôtovú stanicu v La Spezia a v Londýne založil firmu Wireless Telegraph & Signal Company po tom, čo už mal za sebou úspešné prenosy bezdrôtových signálov cez kanal La Manche. Po skončení prvej svetovej vojny, počas ktorej slúžil ako poručík v rozhlasovej službe talianskej armády, založil pokusnú rozhlasovú stanicu 2MT v odstavenej

vojenskej chatrči v anglickej dedine Writtle pri Chelmsdorfe v grófstve Essex, východne od Londýna. Spočiatku stanica vysielala len polhodinu týždenne a pravidelné vysielanie začala 15. júna 1920. V máji 1922 sa Marconioho firma spojila s ďalšími záujemcami o investíciu vo vysielaní a vznikla British Broadcasting Company (BBC). Spočiatku britská vláda kládla Marconimu byrokratické prekážky, napokon zmenila svoj postoj a v novembri 1922 udelila prevádzkovú licenciu BBC na vlnu 369 metrov. Stanica začala pravidelné vysielanie pod vedením škótskeho technika Johna Charlesa Walshama Reitha vo funkcii generálneho riaditeľa. V polovici decembra 1922 bola BBC zaregistrovaná ako spoločnosť s ručením obmedzeným. Milan Kocourek upozorňuje, že po vypršaní prvej licencie BBC koncom roku 1926 Marconioho súkromná firma BBC na Silvestra toho roku zanikla a už v januári 1927 začala vysielat' nekomerčná, verejnoprávna inštitúcia zvaná British Broadcasting Corporation. Majiteľom firmy, ako čitateľom oznamuje editor, už bola verejnosť a najvyšším zodpovedným orgánom sa stal zbor dvanástich guvernérov, významných osobností verejného života, menovaných kráľom na odporúčanie vlády. Guvernéri však vláde nepodliehali, boli naprosto nezávislí. Prvým predsedom BBC na čele guvernérov sa stal George Herbert Hyde Villiers, generálnym riaditeľom novej BBC bol zborom guvernérov znovu menovaný John Reith. Korporácia dostala do vienka erb s mottom „*Nation shall speak peace unto nation*“ (Národ národu bude hlásať mier). Autor sa domnieva, že toto výstižné motto, inšpirované veľmi pravdepodobne veršom z Biblie, sa pripisuje niekdajšiemu riaditeľovi významnej internátnej chlapčenskej strednej školy vo Winchestri Johnu Rendallovovi, jednému z guvernérov BBC.

Ďalej sa máme možnosť zoznámiť so vznikom zahraničného vysielania BBC v angličtine, nazývaného Empire Service, ktoré sa neskôr premenovalo na World Service. Zača-

lo sa roku 1932 a bolo určené predovšetkým britským úradníkom v koloniálnych krajinách. Československé vysielanie BBC sa začalo 6. septembra 1939 vyhlásením, ktoré prečítal Josef Kosina. Okrem iného svojim poslucháčom povedal: „*Neklesajte na mysli, vydržte novú vlnu násilia a zostaňte verný odkazu veľkého Tomáša Masaryka. Neopúšťajte zástavu, ktorú v našej slobodnej krajine vztýčil prezident dr. Edvard Beneš so svojimi spolupracovníkmi. Hodina vášho oslobodenia sa blíži. Vaša tragédia otvorila svetu oči a svet je povinný napraviť krivdu, ktorá sa vám stala.*“ Iniciátorom vyhlásenia údajne bola Britská laburistická strana, ktorá ako prvá spomedzi ostatných britských strán prijala zásadu oslobodenia Československa. Pravidelné denné 15-minútové vysielanie, ktoré sa neskôr rozšírilo na dvakrát denne, otvoril 7. septembra 1939 Jan Masaryk. Túto skutočnosť autor dokladuje archívnym materiálom spomínaného Kosinu, ktorý si z bezpečnostných dôvodov zmenil svoje priezvisko Kalina. Masaryk vo svojom krátkom príhovore na úvod povedal: „*Dostáva sa mi nezaslúženej cti zahájiť každodenný rozhlas z Anglicka v českom jazyku. Slávnemu a drahému československému národu pozdrav, lásku a neochvejnú dôveru v mene všetkých zahraničných Čechoslovákov. (...) Hodina odvety nastáva. Miera trpezlivosti západných demokracií bola dovršená a vyhladzovací boj nacizmu začal. Naš program je slobodné Československo v slobodnej Európe a jeho dosiahnutiu sme ochotní obetovať všetko. (...) Problém československý je integrálnou súčasťou problému európskeho, a preto, slávny a drahý československý ľud, buď presvedčený, že vláda tvojich vecí sa opäť do tvojich rúk vráti. Nazdar a dovidenia v Prahe!*“ Týmito slovami napokon ukončil svoj prejav. Napriek tomu, že poslucháči si toho neboli vedomí, vysielanie na vlnách BBC v češtine a slovenčine bolo „dvojaké“. Prvé vysielala klasicky riadna redakcia BBC a druhé redakcia československej vlády v exile, reprezentovaná druhým česko-

slovenským prezidentom Edvardom Benešom – to sa nazývalo *Hlas slobodnej republiky*. Autor tu upozorňuje na skutočnosť, že BBC sa držalo zásady nezasahovať do vnútorných záležitostí exilových skupín, ktorých bolo v Londýne na desiatky, a obmedzovalo sa na objektívne spravodajstvo. A práve to vyvolalo nespokojnosť Československého národného výboru, ustanoveného v Londýne, ktorý si sťažoval, že BBC netlmočí nevyhnutne jeho názory a nepolemizuje s propagandou pražského a bratislavského rozhlasu a tlače. Spomínaná redakcia pre české a slovenské vysielanie s názvom *Czechoslovak Section*, ktorej prvou vedúcou bola Sheila Grant-Duffová, sa rozdelila na dve po zániku československej federácie roku 1993. Prvou a vlastne len jedinou vedúcou slovenskej sekcie až do jej zániku roku 2006 bola Terézia Javorská, ktorá predtým bola v rokoch 1990 – 1993 vedúcou československej sekcie. Vedúcim českej sekcie sa stal do roku 1996 Miloš Vávra, ktorého potom vystriedal Vít Kolář.

Vojna sa nevyhla ani Londýnu, ktorý zasiahlo bombardovanie hitlerovskej armády. Dozvedáme sa, že pred budovou ústredia BBC v centre Londýna, kde sídlila československá redakcia, vybuchla nemecká mína, a preto vysielanie z bezpečnostných dôvodov preložili do provizórnych priestorov na jednom korčuliarskom klzisku mimo centra v juhozápadnej časti mesta v Maida Vale. Nielen budova BBC ako jedna zo strategických cieľov nemeckej Luftwafe bola cieľom, údajne ním bol aj domový vilový objekt Edvarda Beneša na Gwendole Avenue č. 26, kde na záhrade bomba zasiahla bunker. K tomuto došlo preto, leho podľa Benešových ľudí sa Nemci údajne obávali prezidenta. (Podľa historika Zbyňka Zemana je to zveličené, ako sa to snaží s ním Milan Kocourek konfrontovať, čo je chvályhodné.) Napokon sa Beneš v novembri 1940 odsťahoval do starého kláštora v Aston Abots v Buckinghamshire. Edvard Beneš nemal zďaleka medzi Čechmi a Slovákmi v Londýne

jednoznačnú podporu, autor sa opiera o vyjadrenia redaktora Ivana Jelínka, ktorý neskôr vo svojich memoároch napísal: „*Ako veľká časť dobrovoľníkov ani ja som nikdy neprijal Beneša za vodcu.*“ Ako dôvod uviedol, že počas mníchovskej krízy odvolal generálnu mobilizáciu a armáda sa nepostavila proti Nemecku, ale uskutočnila demobilizáciu, zradila národ, ktorý ju vytvoril. Potom sa tento redaktor zmieňuje o tom, ako sa dostal do sporu s Benešom v súvislosti so svojou činnosťou v BBC, keďže nechcel rešpektovať jeho pokyny, čo považoval za zasahovanie do svojej redaktorskej nezávislosti, keďže Beneš nebol jeho šéfom a vôbec zamestnancom BBC. Na základe autorovho posúdenia bol Jelínek jeden z pilierov československej redakcie BBC. Za ďalšieho považuje redaktora Karla Brušáka, ktorý za vojny tiež nemal rád Beneša. Poslucháči si osobitne obľúbili jeho mesačný politický kabaret *Komikforma*. Na druhej strane však autor zdôrazňuje, že Benešov obraz nemožno vykresľovať len negatívne. Menuje niektorých politikov a jeho najbližších spolupracovníkov, ako napr. Jana Masaryka, Prokopa Drtinu a Ladislava Feierabenda, ktorí prejavovali voči nemu lojálny vzťah. Aj mnohí vojaci československej zahraničnej armády sa o Benešovi vyjadrovali úctivo, uvádza tu napr. štábného kapitána Miloslava Kašpara.

V jednej z podkapitol autor rozoberá samotnú prácu v redakcii. Treba upozorniť, že pri československom ministerstve zahraničných vecí v Londýne v novembri 1940 bol zriadený poradný rozhlasový zbor. Jeho prvým predsedom bol Jaroslav Stránský, ktorého v novembri 1941 vystriedal Prokop Drtina. Zbor mal okolo tridsať členov, menovaných na ročné obdobie, a schádzal sa pravidelne raz mesačne. Na jeho zasadaniach dochádzalo k otvorenej výmene názorov, kde sa vládne vysielanie niekedy podrobilo ostrej kritike, ale väčšinou ho schválili. Z dokumentov spomínaného Kosiņu sa tu cituje: „*Vysielania sa pripravovali v ustavičnom zhone a chvate. Boli diktované*

priamo pisárke, ktorá písala na stroji načisto, lebo na nejaké prepisovanie nebolo ani pomyslenia. Veľmi často sa prekladalo jedným okom na texte a druhým na hodinách. Pri veľkých prejavoch a debátach v parlamente vydávala ústredná rozhlasová redakcia väčšinou prejavy a reči na pokračovanie podľa toho, ako postupne dochádzali. Často sa stávalo, že jeden z hlásateľov čítal správy, iný počas vysielania prekladal a sekretárka nosila preklady do štúdia. Dokonca bolo niekedy nutné i práve došlé dôležité správy čítať po český priamo z anglického textu. Každý hlásateľ považoval za vec svojej cti, aby podal správy absolútne najnovšie.“

Centrom spravodajstva bola ústredná redakcia, v jej hlavnej miestnosti sa nachádzali d'alekopisy všetkých tlačových kancelárií, ktoré pracovali celých 24 hodín. Správy z tlačových kancelárií dostával šéfredaktor, ktorý ich prideloval na spracovanie jednotlivým redaktorom. Správy písané zasadne len po anglicky sa ihneď prepisovali do voskových blán a rozmnožovali. Tie potom asistenti roznášali do jednotlivých národných sekcií, kde sa z nich zostavili spravodajské relácie. Zostavený bulletin sa následne predložil cenzorovi, a to predovšetkým z bezpečnostných dôvodov, aby sa nedodali nepriateľovi cenné vojenské informácie. Po schválení sa preklad prečítal do mikrofónu. Jedným z hlavných pravidiel bolo, „že sa nesmeli zamlčovať správy nepriaznivé alebo nepohodlné“. Podľa Kosinu bolo omnoho lepšie, ak poslucháč počul správu o nejakom neúspechu z Londýna skôr, než ju vysielali nemecké stanice, lebo v tejto podobe sa nevnímali tak hrozne, ako keď sa s ňou Nemci začali chvastať. Autor nakoniec konštatuje, že rozhlas sa držal pravidla vysielat' pravdu, i keď bola neprijemná, a to nielen preto, že je to správne a poctivé, ale i preto, že sa to lepšie vypláca. „A i ten najväčší kritik Londýna musí uznať, že mu britský rozhlas predkladal pravdu, niekedy azda príliš trievym spôsobom, ale predsa len pravdu.“

Kocourek ako pedantný skúmateľ sa nemohol nevenovať rozdielnemu prístupu poradného zboru k vládám v protektoráte a na Slovensku. Uvádza Ripkov príklad, ktorý zastával názor, aby protektorátne úrady neboli napadané všeobecne. Taktiež z medzinárodných dôvodov sa presadzovala názorová línia, aby bol protektorátny prezident Emil Hácha, zvolený riadne ešte pred vojnou, psudzovaný len za konkrétne činy, ktorých sa on a jeho členovia vlády dopušťali. Postoj voči slovenskej vláde mal iný charakter. Ako tvrdí autor, prezident Jozef Tiso, premiér Vojtech Tuka a ich spolupracovníci boli napadaní všeobecne a na všetkých frontoch. Napr. minister Benešovej vlády Juraj Slávik svoju kritiku zameral na šéfa Hlinkovej gardy Šaňa Macha pre jeho verejné chvastúnstvo, že vyženie zo Slovenska 90-tisíc Židov.

Vysielaniu počas studenej vojny sa v knihe – čo je pochopiteľné – venuje samostatná kapitola. Aj keď československé vysielanie BBC z Londýna bolo načas zastavené, k zrušeniu československého oddelenia z rôznych byrokratických dôvodov nedošlo. Vedúcou oddelenia sa stala Audrey Andersenová a jej zástupkyňou Betty Nichollsová. Postupne sa rozširoval počet externých spolupracovníkov redakcie. Vo februári 1949 sa začalo nové každodenné 15-minútové vysielanie a o rok neskôr sa vysielalo viac než 9 hodín týždenne, pričom od mája 1952 to bolo až 11 hodín. V tomto roku bola vysielacia doba rozdelená na samostatné vysielanie v češtine a slovenčine. Prevažnú časť vysielania tvorilo spravodajstvo. Značný záujem poslucháčov vyvolali správy a komentáre o politických procesoch s Miladou Horákovou a s ďalšími obžalovanými, predstaviteľmi nekomunistických politických prúdov či veteránmi protifašistického odboja na západnom fronte. Neskôr sa tieto komentáre venovali aj tzv. „vnútorným nepriateľom“, ako napr. bývalému ministrovi zahraničných vecí Vladimírovi Clementisovi a predstaviteľom cirkvi. V tomto prípade by bolo bývalo

dobře, keby sa bol autor zmienil o tom, do akej miery sa redakcia venovala cirkevnému prenasledovaniu na Slovensku, ktoré bolo priam nehorázne, a rovnako i cirkevnému podzemnému odboju, ktoré malo v slovenskej spoločnosti na čele s tajne vysväteným biskupom, dnes kardinálom Korcom, Jánom Čarnogurským a Františkom Mikloškom hlboký protikomunistický charakter. Je to významné o to viac, že tento odboj patril medzi najsilnejší dobový protitotalitný odpor, ktorý vyvrcholil protestnou sviečkovou manifestáciou v roku 1988, známou ako „bratislavský veľkonočný piatok“. Je len samozrejmé, že nové totalitné systémy sa proti slobodným informáciám a správam bránili, lebo ovplyvňovali postoje ich občanov, a preto začali s rušením vysielania západných rozhlasových staníc vrátane BBC. V mnohých komunistických krajinách rušenie pretrvávalo až do roku 1964, navyše v Československu bolo po vpáde vojsk Varšavskej zmluvy za Husákovej „normalizácie“ obnovené.

Kocourek sa síce snaží komplexne zachytiť československé vysielanie, ktoré netvorilo len spravodajstvo, ale aj kultúrne rubriky, no je to zväčša obraz českej časti vysielania, ako to dokumentuje v tretej kapitole. Našťastie, komplexný pohľad na slovenskú časť nám podáva slovenský autor príspevku, ku ktorému sa ešte vrátíme. Zrejme išlo medzi nimi v tomto smere o zámernú dohodu. Ako píše, značný záujem poslucháčov sa sústreďoval tiež na rozhlasové hry za všeobecného nadšenia tvorcov a prispievateľov. Počas vojny cez Vianoce a Veľkú noc redakcia pripravovala prevažne nábožensky zamerané programy, ale i zvláštne pásma k významným výročným dňom, ako bolo napr. založenie republiky 28. októbra. Zvýšená pozornosť sa začala venovať britskej kultúre v čase, keď sa koncom vojny stal vedúcim oddelenia anglický básnik a kritik medzivojnovkej avantgardy Michael Roberts. Po vojne sa vysielali na pokračovanie jednak v Československu menej známe klasické diela, jednak diela súčasné. Ako je známe, po komunistickom

prevrate roku 1948 sa Československo dostalo do kultúrnej izolácie a redakcia na to reagovala vysielaním seriálov dramatisácií. Medzi ne patrili napr. *Zvieracia farma* a *1984* od Georga Orwela, sociálne romány C. P. Snowa, *Rakovina* a *Súostrovie Gulag* od Alexandra Solženicyna.

Zostávajúca väčšia časť publikácie dáva priestor viacerým autorom. Zaoberať sa obsahovou stránkou ich príspevkov by na tomto zúženom priestore, vyčlenenom pre recenzný text (ktorý má v tomto prípade aj cieľenú anotačnú informáciu), nie je možné. Stručne však niektoré, resp. tie, ktoré z nich považujem za také, aby sa o nich vedelo, spomeniem, samozrejme s dôrazom na tie, ktoré sú od slovenských autorov. Spoločnými momentmi, ktoré sa prelínajú viac-menej všetkými textami, je snaha čo najvernejšie zdôvodniť záujem autorov, žurnalistov o tento druh práce. Boli to predovšetkým ich negatívne postoje k domácim pomeroch v Čechách a na Slovensku, ktoré skoro všetkých prinútili k tomu, aby opustili svoju vlasť, a s tým súvisiaca snaha napomôť k ich zmene. Teda byť tam, kde sa v tomto smere čosi deje, byť súčasťou zahraničného žurnalistického odboja proti totalitným domácim systémom a ich nedemokratickým praktikám akéhokoľvek druhu. Nenahraditeľným predpokladom na túto činnosť boli aj ich osobné profesijné danosti a s tým súvisiaca profesionálna prestíž, ktorá poskytovala určité výhody.

Ako ďalší spoločný prvok všetkých príspevkov publikácie sa javí úsilie ich autorov o čo najvernejšie priblíženie ich redaktorskej činnosti a celého pracovného tímu v časovom období, v ktorom v československej sekcii a neskôr v českej a slovenskej sekcii BBC pôsobili. Určite nemôže byť zhoda u všetkých, čo sa týka interpretácie jednotlivých faktov a skutočností, čím dostávame mnohostrannejší pohľad na celú sledovanú problematiku. Je to len na chválu editora, že to umožnil a rešpektoval v tomto smere profesionálny demokra-

tický prístup. Tri príspevky sú venované formou rozhovorov výpovediam Miloša Vávru, Andrewa Taussiga a Zdeny Kolářovej. Prvý z nich bol absolventom Karlovej univerzity v Prahe, na ktorú ho vzali vzhľadom na jeho pôvod až po dvoch rokoch robotníckej práce. Patril k emigračnej generácii pracovníkov BBC z obdobia 1968 – 1969 a pôsobil v nej 27 rokov. Zaujímavá je jeho výpoveď o vzniku Charty 77 v súvislosti s Václavom Havlom, ktorý nemohol na svojej chalupe na Hrádečku používať telefón. A keď chceli s ním urobiť interview, uskutočnilo sa to napokon zásluhou pracovníkov pošty tejto obce, ktorí vyhoveľi žiadosti čsl. redaktorov BBC a zabezpečili prítomnosť spomínaného disidenta na ich poštovom úrade. Podľa Vávru boli ľudia na Hrádečku normálni, „*mohli sa síce báť, ale nebáli sa*“. Pokiaľ ide o to, čo mala, resp. čo mohla redakcia vysielat', autor tvrdí, že nejaká pevná línia BBC neexistovala, vždy to záležalo od konkrétneho rozhodnutia šéfa: „*Nebolo to tak, že by niekto zhora dával nejaké inštrukcie...*“

Andrew Taussig, ktorého Kocourek interviewoval cielene, mal tiež český pôvod, pochádzal z Brna, ale vzdelanie už nadobudol v Anglicku. Absolvoval Magdalen College Oxfordskej univerzity, doktorát získal v Kennedy School of Government Harvardovej University. Pracoval v televízii BBC a potom v rozhlase BBC World Service, kde bol v rokoch 1986 – 1988 vedúcim Stredoeurópskej služby (vysielanie do Maďarska, Československa, Poľska a Fínska), koordinátorom európskych služieb (1988 – 1995) a riaditeľom cudzojazyčných služieb (1995 – 2000). Okrem iného sa vyjadril k rozdielu medzi českým a slovenským vysielaním Rádia Slobodná Európa a BBC World Service. Priznal, že tento rozdiel bol dôležitý, ale zároveň zdôraznil, že „*sa toto porovnanie často neprávom zveličovalo – takmer akoby sa porovnanie so Slobodnou Európou používalo k prezentácii BBC čoby kontrastného modelu objektivít a čistoty. V skutočnosti sme boli po oboch stranách*

železnej opony – ale zvlášť v komunistických krajinách – považovaní za súčasť západného tábora, a tam patrili i rádia Slobodná Európa, Hlas Ameriky, Deutsche Welle a ďalšie stanice.“ Priznáva, že obsah vysielania Slobodnej Európy, rovnako ideológia a redakčnej politiky, ovplyvňoval fakt, že mala viac finančných prostriedkov a omnoho viac vysielacieho času. Z toho dôvodu bola schopná vysielat' obsiahle rozhovory s disidentmi, dlhé a takmer živé reportáže z dôležitých sudných procesov a dlhšie výňatky zo zakázaných kníh a článkov. To fakticky nebolo možné v rámci vysielacieho času BBC, pretože mala k dispozícii omnoho menší priestor ako Slobodná Európa. Navyše celkový koncept jej vysielania ovplyvňovali uvoľnenejšie vzťahy československej redakcie s centrálnou redakciou správ, než to bolo v BBC.

O tomto probléme sa v podobnom duchu vyjadrila i slovenská autorka Zuzana Fried-Preissová v príspevku *Pár nostalgických reminiscencií*. Uvádza to na príklade vysielania počas Pražskej jari, invázie a následného vývoja, ktoré bolo opatrnejšie v porovnaní s vysielaním Slobodnej Európy. Z obsahovej stránky oveľa viac odrážalo oficiálnu britskú zahraničnopolitickú líniu. To v prípade Slobodnej Európy, ako tvrdí, neplatilo, tá síce formálne brala ohľady na západonemecké územie, ale administratívne patrila pod americkú zahraničnú politiku, a tá mala v tomto smere pomerne laxnú líniu v Slobodnej Európe. Podobne to bolo aj v kvantite vysielacieho času, ktorý mala čsl. redakcia BBC omnoho menší než v Slobodnej Európe. Už z názvu príspevku tejto redaktorky sa dá usúdiť, že to budú nostalgické osobné spomienky. Tie preukázala najmä v časti, kde sa snaží zachytiť atmosféru jedinečného neformálneho spoločenského centra BBC – kantínu, v ktorej sa zvykli pričať o piatej denne stretávať redaktori všetkých zahraničných redakcií. Bolo to vhodné miesto na výmenu názorov, skúseností, rád, ale šancu dostali aj vtipy na komunistické zriadenie, aj

miestne klebety. Tu sa nadväzovali vzájomné kontakty a známosti, prichádzali sem i významné osobnosti politického, spoločenského a kultúrneho života britskej spoločnosti. Spomína aj na to, ako sa cítila ako najmladšia redaktorka BBC v tejto spoločnosti a približuje aj svoje počínanie.

Príspevok ďalšieho slovenského autora Ivana Štípalu má iný charakter a obsahové zameranie. Sústreďuje sa viac-menej na vývoj slovenského vysielania BBC. V tejto súvislosti hovorí: „*Máloktorému národu sa ušlo také ponižujúce postavenie v zahraničných vysielaniach ako slovenskému. Slovenčinu miešala vo vysielaní s češtinou väčšina rozhlasových staníc... Bola to dokonalá ilustrácia nesvojprávneho medzinárodného postavenie Slovenska do roku 1993.*“ Nezabúda zdôrazniť, že len Vatikán a BBC uznali v praxi slovenčinu za svojbytný jazyk, rovnocenný s ostatnými, a zaviedli vysielanie čisto slovenské. BBC začala po slovensky vysielat' v roku 1952 v nepravidielných reláciách, od roku 1956 v pravidelných denných blokoch a roku 1993, ako už bolo uvedené, sa utvorila samostatná slovenská redakcia BBC. Spočiatku po roku 1956 pripravovali tri slovenské štvrt' hodinové vysielania denne traja redaktori, v roku 1969 sa ich počet zvýšil na sedem a vysielali celkovo jednu hodinu denne v troch spravodajských reláciách. V roku 1992 ich bolo už deväť a ku koncu vysielania mala slovenská redakcia dokonca 14 stálych redaktorov. V rokoch 1960 – 1982 sa podľa autora vyskytli intervencie zo strany českých redaktorov s cieľom zlúčiť dve jazykové vysielania do jedného česko-slovenského programu, ako to bolo na začiatku a ako to robila po celý čas Slobodná Európa. Slovenskí redaktori, počínajúc Petrom Prídavkom, však intervenovali v opačnom zmysle a vedenie BBC ponechávalo postupné vyhraňovanie sa vysielania v slovenskom jazyku. Je presvedčený, že práca síce bola zaujímavá, ale náročná a stresujúca. Priestor na väčšiu programovú skladbu vznikol v šesťdesiatych rokoch, keď

sa zvýšil počet slovenského vysielania na dve štvrt' hodinky a jednu večernú 30-minútovú reláciu. V nej boli možnosti na väčšie spestrenie vysielania, ako napr. spravodajské pásma, rozhovory, analytické relácie o významných otázkach medzinárodného diania, o najnovšom vývoji na poli vedy a techniky, magazíny o kultúre a filme, ba dokonca dramatické a hudobné relácie. Od začiatku šesťdesiatych rokov patrili medzi obľúbené bloky vysielania populárna a džezová hudba. Autor tohto príspevku s názvom *Slobodne určiť svoj osud* nás ďalej oboznamuje s významnými pôvodnými reláciami, ktoré pripravila slovenská redakcia. Medzi ne patrilo čítanie slovenského prekladu Solženicynovho *Súostrovia Gulag*, serial *Britsko-slovenské vzťahy v minulosti* od Arvéda Gréberta. Ďalej to boli seriály rozhovorov s poprednými osobnosťami slovenského exilu, ako boli Štefan B. Roman, Eugen Löbl, Ján Okál', arcibiskup, neskôr kardinál Jozef Tomko, biskup Dominik Hrušovský, novinár a exilový organizátor Imrich Kružliak, František Vnuk, ktorý oboznamoval so svojimi výskumami v britských archívnych dokumentoch, odtajnených po 30 a 50 rokoch, týkajúcich sa Slovenska v období druhej svetovej vojny a po nej. Treba spomenúť aj pásmo samizdatových pamätí Dominika Tatarku. Redakcia pripravila tiež naštudovanie mnohých ľudových i moderných vianočných a veľkonočných hier a pásma slovenskej exilovej poézie. Ku koncu príspevku uvádza prieskumy z roku 1991 v ČSFR o počúvanosti štyroch západných rozhlasových staníc s nasledujúcimi výsledkami: Slobodná Európa – 42 %, Hlas Ameriky – 32 %, BBC – 12 %, Vatikán – 11 %. Vo veľkých mestách Prahe, Bratislave, Košiciach a inde, kde bol dobrý príjem, bola však počúvanosť taká vysoká ako pri Slobodnej Európe a v Západoslovenskom kraji 38 %.

Tretím a posledným slovenským autorom publikácie je Zuzana Slobodová, ktorej sa v článku s názvom *Nežná revolúcia v anglickom Readingu* podarilo majstrovsky sklbiť

nekonvečný text o svojom pracovnom prostredí a o niektorých životných momentoch jej kolegov s odbornými informáciami. V BBC Monitoring Service v Cavershame, peknej parkovej štvrti Readingu, totiž pracovala 18 rokov (1980 – 1998). Jej kolegami boli ľudia mnohých národností, napr. poľskej, maďarskej, iránskej, ruskej, palestínskej, španielskej, chorvátskej a inej. Svojím odľahčeným rozprávaním, niekedy aj s nádychom jemnej irónie, dokázala vytvoriť skoro živú atmosféru, ktorá vládla v zámku, kde sídlilo jej pracovisko. Už začiatok jej príspevku sa nesie v tomto duchu: „*Prehodiš si so mnou v piatok zmenu? No toto! Chcieť pokojné piatkové ráno výmenou za drinu v piatok od štvrtej poobede do dvanástej v noci a stratu najpríjemnejšieho večera v týždni pre šťastlivcov, ako som ja, čo ho majú voľný! To je drzosť!*“ Napriek tomuto počiatočnému vzdoru vyhovela svojej maďarskej kolegyni, ktorá ju úpenlivo prosila, keďže v ten večer dávali vo filmovom klube pre ňu veľmi žiaduci film. Aká zhoda okolnosti – bolo to 17. novembra 1989, práve na 50. výročie pražskej demonštrácie roku 1939, keď Nemci zastrelili študenta Opletala. A práve vtedy tiež došlo, opäť v Prahe, k známej študentskej demonštrácii, ktorá naštartovala v Československu nežnú revolúciu! Autorka nás uvádza do situácie, ako prežívala tento pohnutý historický čas na svojom pracovisku, keď mala mať pôvodne voľno. Všetko sa to začalo v okamihu, keď začula z Československého rozhlasu v Prahe, ako hlásateľ „*nudným hlasom čítal krátku správu o neveľmi významnej protisocialistickej akcii v Prahe. Podnietili ju nepriateľské živly spoza železnej opony, ale poriadkové sily majú situáciu plne pod kontrolou. Prijemnú ospalosť nahradil rozpaľujúci prílív adrenalínu. Vrhla som sa k počítaču...*“ A tu sa začína Slobodovej strastiplná sizyfovská aktivita, pretože nenašla spočiatku pochopenie ani u svojho šéfa, ktorý považoval túto správu za banalitu, hoci ona za tým tušila čosi oveľa väčšie, pretože „*každý náznak odporu je udalosťou, hlavne*

v takýto deň“. A tak sa dozvedáme, čo si v tej chvíli myslela o svojom šéfovi, ktorý bol Angličan a vedel koľko-toľko po česky a slovensky: „*Tento domorodý nafúkanec nikdy nepochopí spletnosti politického života mojej starej vlasti...*“ Rovnako nepochodila ani u kolegov z ústredného spravodajského oddelenia, ktorí jej správu o pražskej demonštrácii neakceptovali a neposlali po celom BBC a z neho do sveta, hoci ich osobne presviedčala. „*Slušne sa usmievali a z ich pohľadov dobre vychovaných absolventov najlepších britských súkromných škôl a špičkových prastarých univerzít som pochopila, že ju hodia do koša.*“ Podľa nej to bolo úplne normálne pre ľudí s anglickými génmi aj vzhľadom na to, že stanica BBC, kým niečo použila, potrebovala dva nezávislé zdroje. A tak strávila ten večer bezstarostne, všetky správy BBC boli príkladne nudné a zvýšil jej čas aj na prechádzku a čašu vína s inonárodnými kolegami. Situácia sa však rapidne zmenila po víkende, keď o udalostiach v Prahe priniesli správy britské denníky. Potom sa začala jej pilná činnosť, ako aj aktivita kolegov, čo sa prejavilo v nadčasoch, ktoré však odpracovali s radosťou a so zánietením. Bolo to žiaduce i naďalej, pretože udalosti v celom Československu naberali rýchly kurz a stali sa hitom správ celého BBC. To všetko sa skončilo zvolením Havla za prezidenta, ktoré československý tím v Caversham Park privítal s euforickým nadšením a s plačom od radosti – a potom nastali pre redaktorov obyčajné dni. Autorka svoj príspevok končí týmto záverom: „*Československý tím v BBC Monitoring Service v Caversham Park potom ešte stihol pokryť mocenský boj medzi Klausom a Komárkom, úskalia privatizácie, nástup mečiarizmu, rozpad Česko-Slovenska, nové milénium a vstup Českej republiky a Slovenskej republiky do NATO a Európskej únie, aby potom za jednej z ďalších organizácií s cieľom uvoľniť viac prostriedkov na arabské krajiny ticho a nenápadne roku 2007 zanikol.*“

V záverečnom príhovore editor Milan Kouček konštatuje, že niektorí redaktori považovali prácu v BBC za „džob“, iní za poslanie. Pritom vôbec nezáležalo na tom, či to bolo miesto stále, alebo len krátkodobé. On sám sa stotožňuje s kolegyňou Zdenou Kolářovou, pre ktorú práca v BBC bola poslaním. Táto Kocourkova kniha i kniha jeho kolegov je tiež poslaním, a v žiadnom prípade nie „džobom“. Je prínosom pre celú českú a slovenskú historickú a tiež politologickú obec a jej hlavný odkaz boja za pravdu, spravodlivosť a demokraciu je stále aktuálny.

Vladimír Daniš

PAJTINKA, E.: *Slovník diplomacie*. Bratislava : PAMIKO, s. r. o., 2013, 169 s., ISBN 978-80-85660-08-1

Diplomacia je základný nástroj realizácie zahraničnej politiky subjektov medzinárodných vzťahov. Osobitne pre malé štáty je v zásade jedinou reálnou možnosťou presadzovania národných záujmov. Jej podstatu tvoria informácie a rokovania. V diplomacii ako profesionálnej činnosti pôsobia, resp. by mali pôsobiť vzdelaní, rozhladení a odborne i ľudsky skúsení ľudia, ktorí vnášajú do vzťahov medzi štátmi a inštitúciami i sebou samými noblesu, slušnosť a dôstojnosť.

Diplomacia už dávno nie je iba výsadou vyvolených. Prerastá do iných oblastí spoločenského, ba i každodenného života, umožňuje naše vzťahy kultivovať v prospech všetkých zúčastnených. Jej význam by mal rásť práve dnes, keď – ako sa hovorí – rozum podražel a slušnosť zlacnela.

Ak sa chceme ako diplomati správať, ak nechceme diplomatov stále nekompetentne vnímať len ako akýchsi úlisných ľudí, veľa a bezobsažne hovoriacich a okupujúcich všetky večierky a recepcie, mali by sme o diplomacii najprv čo-to vedieť. Aj Slovensko, malý

to štát, má čo ponúknuť nielen z hľadiska personálneho vybavenia v národnej i medzinárodnej diplomacii, ale už aj z pohľadu edukatívneho a vedeckého.

Na slovenskom knižnom trhu existuje viacero publikačných pokusov odborného i ľahšieho čítania o diplomacii ako jednej z najstarších profesií. Menej diel sa približuje vedeckému a výskumnému aspektu diplomacie, a z tohto pohľadu je každý počín vítaný. Tak nejakým vnímal slávnostnú prezentáciu publikácie pod názvom *Slovník diplomacie*, ktorá sa začiatkom roka 2014 odohrala na Fakulte politických vied a medzinárodných vzťahov Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici.

Neprekvapuje miesto spracovania a prezentácie publikácie. Veď v ére samostatnosti Slovenskej republiky ide o najstaršiu vzdelávaciu a výskumnú inštitúciu v oblasti medzinárodných vzťahov, zahraničnej politiky a diplomacie. Komu inému by sa patrilo tejto téme venovať?!

A neprekvapuje v zásade ani meno autora. Aj preto, lebo po prirodzenom či dobrovoľnom odchode viacerých autorov z akademického prostredia zostalo v ňom veľmi málo odborníkov, ktorí sa rozhodli spojiť svoju vedeckú profesionálnu dráhu s ušľachtilou činnosťou, akou diplomacia bezpochyby je. Môžeme ich spočítat' na prstoch jednej ruky. A tak sa logicky a oprávnene iniciatívy chopil veľmi mladý a talentovaný autor a výskumník PhDr. Erik Pajtinka, PhD.

Encyklopedická literatúra, ktorej slovenské vedecké normatívy, žiaľ, pridávajú veľmi nízku váhu, patrí vo svete – naopak – k prestížnej vedeckej výpovedi. Obsahuje totiž istú skúsenosť – vymedziť na malom priestore a v koncentrovanej podobe obsažnú informáciu. Takú, ktorá zorientuje čitateľa, príliš ho neunaví detailmi a obohatí jeho informačnú výbavu a komunikačnú schopnosť. Tak ako to býva v diplomacii – niekde medzi riadkami. Preto sú autormi takýchto diel spravidla skúsenejší výskumníci, resp. skúsení praktici. O to viac je treba zvý-

razniť smelosť a odhodlanosť mladého autora ponúknuť niečo, čo na Slovensku zatiaľ chýba.

Slovník diplomacie je prvou odbornou publikáciou svojho druhu od slovenského autora. Publikácia obsahuje najpoužívanejšie odborné termíny z teórie a praxe diplomacie a príbuzných disciplín. Nad správnym výberom hesiel dohliadali skúsení praktici, významní slovenskí diplomati JUDr. Eduard Kukan a JUDr. Juraj Migaš. Publikácia je spracovaná prehľadne, vychádza z viacerých domácich i zahraničných zdrojov, autor vhodne pripája k slovenským heslám aj ich anglický ekvivalent. Je vhodná pre všetkých, ktorí sa o diplomaciu zaujímajú, prípadne ju vykonávajú, alebo sa na jej výkon pripravujú. Rovnako ako Miroslav Lajčák, podpredseda vlády a minis-

ter zahraničných vecí a európskych záležitostí Slovenskej republiky, ktorý napísal k publikácii predhovor, oceňujem, že autor pracuje už aj s pojmami, ktoré nie sú v obdobných dielach zatiaľ zahrnuté. Naznačuje to istú dynamiku, ktorá sa nakoniec dostáva aj do takej rigidnej činnosti, akou diplomacia je.

Označenie prvého vydania vnímam primárne nie ako numerické vymedzenie, ale ako dobrý začiatok a dobrý základ pre jej ďalšie a postupné dopĺňanie. Dostatok potrebného času i nadobudnutých skúseností nepochybne umožnia autorovi v budúcnosti uchopiť ostatné termíny, ktoré na svoje spracovanie iba čakajú.

Peter Rusiňák